

ІВАШИН Д. С., САМОРОДОВ В. М.,
БУЙДІН В. В., та інші

ЩОБ РОСЛИ ГОРИЦВІТИ

(розповіді про рідкісні рослини
та тварини ПОЛТАВЩИНИ)

ПОЛТАВА — 1992

„Такі вони уперті —
птаха отой
І та трава, — такі вони
уперті!
Де плуг пройшов — там
тирса не росте,
Де зорано — там не гні-
здиться стрепет“.

Максим Рильський.

Івашин Д. С., Самородов В. М. Буйдін В. В., Байрак О. М., Стасіюнас О. А., Шевченко М. Т., Ганжа Р. В., Голова Т. П., Голов Б. О., Кушніренко Л. А., Литвинова М. Д.

ЩОБ РОСЛИ ГОРИЦВІТИ

(розповіді про рідкісні рослини
та тварини ПОЛТАВЩИНИ)

УДК 632.95 (477.53)

ЩОБ РОСЛИ ГОРИЦВІТИ (розповіді про рідкісні рослини та тварини Полтавщини). Д. С. Івашин, В. М. Самородов, В. В. Буйдін та інші) — Полтава — 1992. — С.

Книга розповідає про рослини та тварини, яким загрожує небезпека зникнення, про те, що вже зроблено на Полтавщині і що ще треба зробити для їх збереження.

Подані характеристики 110 видів рослин і 53 видів тварин, які занесені до «Красной книги СССР» і «Червоної книги УРСР» та охороняються за рішенням виконкому Полтавської обласної Ради народних депутатів.

Видання розраховане на всіх, хто любить та захищає природу, буде корисним для краєзнавців, учителів, учнів, студентів, фахівців лісового та сільського господарства.

Рекомендовано до друку:

- Полтавським відділенням Українського ботанічного товариства;
- Державним управлінням Мінприроди України по Полтавській області;
- Президією Полтавської обласної Ради Українського товариства охорони природи.

Спонсор видання — НВП «Албета». Всьому його колективу в особі директора В. М. Бречко автори висловлюють глибоку вдячність за допомогу.

«...Збережи, де стоїш, де живеш...»

«Птахи і звірі, квіти й дерева, благають до людини: збережи, де стоїш, де живеш, — на відстані погляду та голосу, хоч би на віддалі простягнутої руки! І твій особистий активний простір, помножений на мільйони, стане охоронним простором Вітчизни, помножений на мільярди — охоронним простором світу».

Такими палкими словами про долю всього живого, що є на планеті Земля, звертається до нас «Екологічний маніфест». Він розрахований на людей у будь-якому куточку світу, в тому числі і на тих, які живуть на Полтавщині.

Кожної весни земля цього благодатного краю вкривається смарагдовим килимом рослин, дає притулок різним живим істотам. Всі вони розвиваються та ростуть на радість і користь людям, які не завжди дбайливо і люб'язно відносяться до своїх менших братів. І останні зникають. Гинуть через розорювання степів, осушення боліт, вирубування лісів, забруднення води і повітря. З цього починається їх непоправна, невідторна втрата для природи і суспільства. Тому зараз майже не зустрічається у нас півонія тонколиста, зникають орхідеї, все менше стає таких звичайних іще десять років тому тюльпанів та пролісок. Вже не можуть побачити полтавці в степу стрепета або байбака, а в лісі сполохнути тетерева.

Зникають не тільки окремі види рослин і тварин, а все що їх оточує. Ось чому, зменшується кількість отих неповторних, мальовничих полтавських краєвидів. Оспівані М. В. Гоголем, В. Г. Короленко, О. Т. Гончаром, вони вражали своєю красою і недоторканістю, були багатшими на живе ніж великі столичні ботанічні сади та зоопарки.

Це перш за все стосується знаменитих полтавських степів. Отих, про красу і щедрість яких так влучно писав М. В. Гоголь:

«...степ що далі, то ставав прекраснішим. Ніколи плуг не проходив по неомірних хвилях диких рослин. Нічого в природі не могло бути краще. Вся поверхня землі поставала зелено-золотим океаном, по якому бризнули мільйони різних квітів...». Саме степи, з нашими славнозвісними чорноземами зазнали нищівних змін від розорювання. На сьогодні воно досягло в області 85%. А звідси і втрати живого. Але ж відомо, що за генетичними та біологічними особливостями кожен вид, кожне угруповання живих істот унікальне. Неповторна також і їх роль у природі.

Ось чому, мета книги — познайомити широке коло читачів з рідкісними рослинами і тваринами Полтавщини. Розповісти про те, де знаходились і зараз зустрічаються види, занесені до Червоних книг СРСР та УРСР, закликати до совісті і розуму небайдужих, спасти і зберегти живі скарби краю.

Частина з цих видів охороняється на заповідних територіях. Їх площа становить 12,68 тис. га і включає 45 заказників, 10 заповідних урочищ, 21 парк-пам'ятку. Всього ж у Полтавській області 168 заповідних природоохоронних об'єктів. На всю Україну відомі такі куточки природи як: Велике болото біля села Мала Перещепина Новосанжарського району, урочище Яри-Поруба біля Пирятина, Парасоцький ліс під Диканькою, Устимівський дендропарк на Глобинщині.

Але охорона живого не може обмежуватися лише заповідними територіями. Зникаючі види рослин і тварин зустрічаються в різних куточках області. Тут вони мають знайти своїх бережливих прихильників і охоронців.

І в цій благородній справі полтавцям є з кого брати гідний приклад. Це і діяльність мешканця хутора Трудолюб, що на Миргородщині, В. Я. Ломиковського, який ще у 1809 році розпочав посадки перших в нашій країні полезахисних лісових смуг.

Це і старання агронома О. О. Ізмаїльського по захисту степів і підвищенню родючості ґрунтів. Це і на весь світ відомі роботи В. В. Докучаєва по вивченню чорноземів Полтавщини, і його живу речовину, написані його учнем В. І. Вернадським в наших краях.

Саме за ініціативою академіка В. І. Вернадського в 1918 році у Полтаві було засновано Товариство любителів природи, перший прообраз сучасного товариства охорони природи. Всіх його членів ми закликаємо до рішучих дій на захист рослинного і тваринного світу, щоб для них, їх дітей і онуків кожного року розцвітали горицвіти — символи невичерпності природи, її багатства і достатку!

З любов'ю і тривогою про живе

Розповідь про рідкісні та зникаючі види рослин і тварин буде неповною якщо читач не довідається яких змін зазнала і зазнає жива природа Полтавщини, що вона уявляє зараз. Лише на цьому фоні буде більш зрозумілим стан охоронюваних об'єктів, їх стосунків, шляхи розвитку, збереження і відтворення.

Отже, давайте подивимось на живе через призму історії. Це дасть можливість глибше зрозуміти чого вже не слід робити людині, коли вона господарює, позаздрить тим, хто жив раніше і мав змогу спілкуватись з недоторканою природою, зробить все, щоб перлини живого були донесені нащадкам.

Першим нашим екскурсоводом в цій подорожі через часи буде французський військовий інженер Гійом — Левассер де Боплан. Так-так, не дивуйтесь, саме ця високоосвічена людина залишила нам детальний опис стану природи в період з 1630 по 1648 роки. Боплан так і назвав свою працю «Опис України з Картами». З неї ми дізнаємося, що на схід від річки Ворскли землі були зовсім не освоєні. Як зазначав сам Боплан — «тут був дикий степ».

З другого боку, на правому березі Ворскли простягались великі недоторкані лісові масиви. Вони займали долини річок Коломака та Мерли. І це не вигадки, не плутанина іноземця, який міг щось не розібрати на чужій для себе землі. Все це згодом підтвердилось дослідженнями великого російського вченого В. В. Докучаєва. Проводячи обстеження ґрунтів Полтавської губернії в кінці ХІХ століття Василь Васильович зробив висновок, що площа стародавніх лісів за часів згадуваних Бопланом була у 4—5 разів більшою, ніж наприкінці ХІХ століття.

Величезні площі ковилових степів та лісів, густа сітка річок, при сприятливих кліматичних умовах, ось те, що майже 350 років тому визначало розвиток тваринного світу.

А тварин тоді водилась сила-силенна. Дикі коні, кабани, кози, козулі, сайгаки зустрічалися цілими стадами. По берегах річок, особливо між Сулою і Супоєм, жили колонії бобрів. В лісах звичайними були зайці-біляки, рисі і навіть бурі ведмеді. Птахів було так багато, що «хлопці навесні наповнюють човни яйцями качок, диких гусей, журавлів, лебедів і потім їхні виводки наповнюють пташині двори. Орлят зачиняють у клітки для пір'я до стріл».

А ось вже новий рік, нове століття — ХVІІІ, а з ним і опис, який склав відомий натураліст І. Гюльденштадт. І знову мова йде про значні площі цілинних, не займаних людиною степів. Навіть околиці Полтави — недоторкана природа. Дубові, кленові, грабові, березові та липові ліси. А в них ведмеді, вовки, горностаї, тетерева. Те, живе, що сьогоднішні жителі області не по-

бачать навіть у столичному зоопарку. В ті часи, на території сучасної Полтавщини велося полювання на сайгаків, благородних оленів, лосів, дрохв та тетеревів, яких відправляли до Москви.

Після таких прикладів начебто нема потреби турбуватись про долю природи. Та ні, про це треба дбати, бо наступило ХІХ століття, а з ним і нові принципи користування природою. Людина вже не використовувала її, а наступила на живе, нищила його заради будівництва міст, сіл, доріг і заводів.

Першими, цього шаленого наступу зазнали ліси. Їх почали інтенсивно вирубувати. І на початок 1909 року в Полтавській губернії залишилось лише 4,5% отих прадавніх згадуваних раніше лісів. На їх місцях зустрічалися лише невеличкі гаї. Все це призвело до обміління і пересихання річок, погіршення умов нагромадження волог, посилило ерозію ґрунту.

Почалася ланцюгова реакція екологічних втрат. Одна втрата живого оберталася новими, негативно відбивалася на розвитку тваринного світу. Вже не тільки не зустрічалися стада і колонії звірів, а почали гинути окремі їх види.

Наступ на ліси та інтенсивне полювання привели до знищення бурого ведмедя, благородного оленя, лося. Значно скоротилась чисельність козуль та птахів.

Ну, а як же оті вікопомні степи, згадає наш допитливий читач? Може вони стали надійним притулком живого? Але і тут сумна і коротка відповідь — ні!

На початок 1900 року майже половину їх було розорано. А разом з цим не стало в нас тарпанів та сайгаків. Трохи пізніше зникли байбак і стрепет, значно зменшилась кількість дрохв.

І все це було відносно не так давно. Хіба не можна було при цьому вдатися до рішучих дій на захист природи? Адже люди бачили, що зникає окраса їх життя, те, що становить його основу.

Так, і в той час у природи Полтавщини були свої захисники. Це перш за все фахівці з ботаніки та зоології: С. О. Іллічевський та М. І. Гавриленко. Нехай читач запам'ятає їх прізвища. Ми ще довго будемо згадувати їх праці, цінувати діяльність по захисту природи рідного краю.

Саме один з них — С. О. Іллічевський (1927) відмічав, що на початку ХХ століття на Полтавщині існували відносно великі залишки степів. Серед них найбільш значущими були Струківський степ (біля 60 десятин), Академічний (156 десятин) і Дібровська цілина (278 десятин)* (Іллічевський, 1927). А Ланнівсь-

* 1 десятина = 1,0925 га.

ка цілина і десяток інших, де вони? І знову це сумне і якесь вороже слово — зникли.

Степи розорювались для новостворених комун, а згодом колгоспів. А в їх членів не хватало снаги, часу і зерна, щоб засіяти їх. І там, де колись серед травостою не було видно людини, з'явилися зарості бур'янів.

Наступ на ліси і степи позначався втратами живого. За відомостями М. І. Гавриленка (1928), протягом лише перших десятиріч ХХ століття з території Полтавщини зникли птахи: червона качка, кречітка, канюк степовий. Вчений писав, «що тепер (мається на увазі у кінці 20-х років) на всій території Полтавщини навряд чи знайдеться два-три десятки козуль, тоді як ще у 1918 році в одному лише урочищі Парасоцькому біля Диканьки їх чисельність переважала 100 голів».

А скільки лиха накоїло природі області осушення боліт? А оті величезні рукотворні штучні моря? Вони затопили чудові землі, проковтнули мальовничі краєвиди південних районів області. Так, вони зволожують повітря, дають притулок чисельному птаству, але цим не повернути тих втрат, до яких призвело їх створення.

Проїшли десятиріччя. Настав час, нам, сучасним ботанікам і зоологам розповісти про тривожну долю рослинного та тваринного світу Полтавщини.

Флора (сукупність видів рослин) краю нараховує близько 1500 видів вищих рослин. Майже 20% від цієї цифри зменшується кількісно. Хоч в нас і зростає кількість територій, які охороняються, але цього ще не достатньо. Треба швидше проводити роботу по створенню нових заповідників та заказників. Адже 96 видів флори області є рідкісними, 115 — знаходиться під загрозою зникнення, а 6 видів майже зникли. Це зокрема: зозулині черевики, анакамптис пірамідальний, півонія тонколиста, тюльпан Шренка, журавлина болотна, лунарія оживаюча. Тривогу викликає і те, що в області не ведеться робота по відновленню популяцій тих видів, рослини які зникли, або зникають.

Фауна (сукупність видів тварин) зараз налічує на Полтавщині 400 видів хребетних і набагато більше безхребетних, особливо комах.

Серед хребетних біля 40 видів риб, 11 видів амфібій, 11 видів рептилій, понад 300 видів птахів (включаючи перелітних і зимуючих, що в нас не гніздяться) і 56 видів ссавців.

За останні десятиріччя помітно зменшилась чисельність багатьох видів тварин. До рідкісних і зникаючих можна віднести більше 30 видів комах, 5 видів риб, один вид плазунів, 15 видів птахів, 6 видів ссавців.

Як позитивне, треба відмітити те, що зараз на території об-

ласті акліматизовані нові види звірів: олень благородний, лань, єнотовидний собака, ондатра. Проведена певна робота по реакліматизації деяких зниклих видів, таких, як: лось, бобер, свиня дика.

В водосховищах області добре прижилися далекосхідні види риб — білий амур і товстолобик. Це не тільки промислові риби, а й санітари водойм. Вони виконують важливу функцію очищення води, в першу чергу від водоростей, які визивають її «цвітіння».

Наш екскурс в світ рідкісних та зникаючих рослин і тварин області — не просто розповідь. Зараз розуміння і співчуття недостатньо. Потрібні рішучі дії по захисту жертв хижацької діяльності людини. І захисниками повинні стати також всі люди. А для цього перш за все потрібно знати — кого і яким чином ми повинні охороняти. Тому ми запрошуємо всіх читачів до кунсткамери природи Полтавщини.

РОСЛИНИ З КУНСТКАМЕРИ ПРИРОДИ ПОЛТАВЩИНИ

Кунсткамера — зібрання і місце зберігання різноманітних (художніх, природничо-наукових, історичних та інших) рідкісних і дивовижних речей. Одна з первісних форм музею — із енциклопедії.

ЛІСОВІ РОСЛИНИ

АНАКАМПТИС ПІРАМІДАЛЬНИЙ

Родина Зозуленцеві. (К.К.СРСР, Ч.К.УРСР)**

Ця красива орхідея цвіте в першій половині літа у світлих лісах, по узліссях та чагарниках, рідше на луках. Віддає перевагу сухим місцям і карбонатним ґрунтам. Рослина багаторічна, з двома цілісними яйцеподібними бульбами, лінійно-ланцетними листками і трохи завивистим стеблом висотою до 65 см, на верхівці якого міститься яйцевидно-пірамідальне суцвіття з багаточисленних квіток рожево-червоного кольору. У всіх орхідних квітки неправильні. П'ять пелюсток їх подібні між собою, а шоста відрізняється від інших і називається «губою». Вона більша, яскраво зафарбована, часто розділена на лопаті, має шпорку і різноманітні вирости, стовщення, плями, які надають квітці надзвичайно декоративний вигляд. У анакамптиса пірамідального губа має довгу тонку шпорку і майже не відрізняється від інших пелюсток.

Розмножується насінням для проростання якого в ґрунті повинні бути спеціальні гриби-симбіонти. Ця умова обов'язкова для всіх орхідних. При покосах відростає, але випасів не витримує, бо пошкоджуються бульби. В 20—30-х роках цей вид зустрічався в околицях Полтави та Зіньківському повіті (Іллічевський, 1928), але з тих пір ботаніки не знаходили цієї орхідеї. Можливо, що зараз вона вже зникла. В разі виявлення сучасних місць знаходження потрібна найсуворіша охорона і утворення заказників.

БАГАТОНІЖКА ЗВИЧАЙНА

Родина Багатоніжкові. (ПОВК)***

Ця рідкісна для лісостепової зони папороть вказувалась в лісах по річках Ворсклі та Удаю майже 100 років тому (Краснов, 1894). А потім була знайдена під самою Полтавою в 1954 році (Бойко, 1959). З того часу знаходження не відомі.

Рослина має звичайний для папоротей зовнішній вигляд: у неї довгі пірчасті листки, розсічені на лінійно-ланцетні сегменти, тупі на кінцях. На нижній стороні листків можна побачити маленькі бурі «плями» — соруси, в яких в кінці літа дозрівають спори.

(1984 р);
**К.К. СРСР — вид занесено до «Красной книги СССР»; Ч. К. УРСР — вид занесено до «Червоної книги Української РСР». (1980 р.)

***ПОВК — вид охороняється за рішенням виконавчого комітету Полтавської обласної Ради народних депутатів, № 124 від 27.03.1979 р.

Із них виростає крихітна зелена пластинка — заросток — одна із стадій розвитку рослини, а вже потім на ньому почне рости папороть. Щоб вона виросла, необхідно багато років. Хай кожний подумає про це, перш ніж підняти руку на цю чи інші папороті наших лісів.

БАРВІНОК МАЛИЙ

Родина Барвінкові. (ПОВК)

«Цвіте синьо, лист зелений квітник прикрашає, хоч мороз усе побив — його не займає». Так відбилася в народних гадках вражаюча здатність барвінку зеленіти тоді, коли усе царство флори завмерло у глибокому сні.

Приваблива ця рослина на протязі всього року своєю декоративністю: шкірястими, блискучими листочками, а в травні-червні — красивими волошково-синіми лійковидними квітками. Її повзуче стебло вкорінюється у вузлах і дає нові пагони.

На Полтавщині зустрічається досить часто в широколистяних лісах, утворюючи суцільні зарості. Використовується в культурі. Охороняється в урочищах Яри-Поруба Пирятинського району, Парасоцьке Диканського району, Вільшана Полтавського району, Морозівська і Мгарська дачі на Лубенщині.

Як і багато інших рослин, барвінок цінують не лише за красу, а й за користь. Площі його поширення останнім часом значно зменшились і потребують охорони.

БИЛИНЕЦЬ ДОВГОРОГИЙ, АБО КОМАРНИКОВИЙ

Родина Зозулинцеві. (Ч.К.УРСР)

У світлих лісах, по чагарниках, іноді на луках, що по Сулі, в кінці 20-х років зустрічалася ця красива довгоквітуча рослина (Іллічевський, 1928). Приваблювала вона до себе густими циліндричними суцвіттями з великої кількості лілово-рожевих квіток з ниткоподібними, загостреними шпорками. Масове збирання на букети, надмірне випасання худоби, при якому дуже пошкоджуються кореневі бульби, привело до того, що сьогодні в області не відомо жодного місцезнаходження цієї орхідеї.

У випадку виявлення, вид потребує ретельної індивідуальної охорони.

БУЛАТКА ВЕЛИКОКВІТКОВА

Родина Зозулинцеві. (К.К.СССР; Ч.К.УРСР)

Єдиним місцем, де зустрічалася ця рослина не лише на Полтавщині, а й на всьому Лівобережжі України, були ліси околиць

Диканьки (Визначник рослин України, 1965). Наприкінці весни, на стеблах з густо розташованими продовгуватими яйцевидними листками, піднімалися над землею рідкі колосовидні суцвіття жовто-білих квіток. Через їх порівняно великі розміри (до 2 см довжиною) і одержала видову назву ця орхідея.

Винищування, внаслідок зривання на букети, витоптування та вирубування лісових ділянок, стало причиною того, що сьогодні пошуки цієї рослини навіть в Парасоцькому урочищі, де вона повинна охоронятися, безрезультатні.

БУЛАТКА ЧЕРВОНА

Родина Зозулинцеві. (К.К.СССР; Ч.К.УРСР)

В тих же диканських лісах зустрічається ця дуже гарна орхідея з негустим верхівковим суцвіттям. При цвітінні його квіток виділяється тонкий, приємний аромат. Та не тільки цим вони привертають до себе увагу. Їх відрізняють великі розміри, червоне чи яскраво-рожеве забарвлення і біла губа з червонуватою облямівкою та жовтими смужками.

Рослина багаторічна, з ламким і тонким кореневищем, яке при зриванні швидко пошкоджується і майже ніколи не відновлюється.

Розмножується булатка насінням і вегетативно.

За старими повідомленнями в області ця орхідея зустрічалася по Ворсклі в Полтавському і по Пселу в Шишацькому районах (Іллічевський, 1927). Зараз цей вид охороняється в урочищі Парасоцькому.

ВЕРЕС ЗВИЧАЙНИЙ

Родина Вужачкові. (ПОВК).

Від назви цього невеликого чагарника походить назва першого місяця осені — вересня. І це не дивно, адже цвіте рослина наприкінці літа — початку осені. В цей період вона справляє незвичайне, захоплююче враження. При цьому приваблюють дрібні, зібрані в густі китиці бузково-рожеві квітки. Після отцвітіння вони не опадають, а підсихають і в такому стані рослини ще довго зберігають своє гарне вбрання. Через це верес інколи називають лісовим безсмертником. Коли він не цвіте, то через листки більше схожий на якусь хвойну породу. Листя дуже дрібне, коротке і до того ж голчасте.

На Полтавщині цей вид зустрічається досить рідко, здебільшого у північних районах на відкритих пісках та у розріджених борах по Ворсклі і Пселу. Ще не так давно, в 1984 році верес знаходили навіть поблизу Полтави, в Чалівському лісництві. Але,

на жаль, зараз його тут не зустрічають.

Необхідно виявити залишки місцевих популяцій цього виду і при цьому створити заказники.

ВУЖАЧКА ЗВИЧАЙНА

Родина Вужачкові. (ПОВК)

Латинська назва рослини в перекладі означає «язик змії», що також відбивається в її українській та російській назвах. Це не випадково, а пов'язано з тим, що у цієї багаторічної, маленької за розмірами, трав'янистої папороті листова пластинка має дві частинки, одна з них — спороносна, темніша, наче жало вужа чи змії, інша зелена — як звичайний листок.

Колись цю рослину знаходили у вологих лісах по Удаю, Ворсклі і Дніпру (Іллічевський, 1928; Флора УРСР, 1950). Сучасні дані про знаходження на Полтавщині відсутні, але якщо комусь вдасться знайти її, то слід зробити все для врятування цієї незвичайної рослини.

ГВОЗДИКА СТИСНУТОЧАШЕЧНА

Родина Гвоздикові. (ПОВК)

Протягом всього літа, і навіть на початку осені в Лісостеповій частині Полтавщини, переважно по долинах Псла і Ворскли можна зустріти великі блідо-лілові квітки цієї гвоздики. Зібрані вони по 6—15 на стеблі, мають розсічені пелюстки і приємний тонкий аромат. Не витримує інтенсивних випасів та оранки ґрунту.

Дуже декоративна рослина, перспективна для введення в культуру.

Потрібна охорона ділянок її поширення. Припинення зборів на букети. Штучне розмноження посівом зібраного насіння.

ГЛОДИ П'ЯТИСТОВПЧИКОВИЙ І УКРАЇНСЬКИЙ

Родина Розові. (ПОВК).

На території області зустрічається 5 видів глоду та охороні підлягають лише ці два, бо інші для Полтавщини є звичайними рослинами. Для глоду п'ятистовпчикового відомо лише близько 20 місць знаходжень, в основні му на схилах балок і річкових долин Удаю, Сули, Псла, Ворскли.

Глід український виявлений в багатьох місцях області, переважно на узліссях, по балках і схилах берегів річкових долин, рідко на пісках прируслової заплави. Від інших глодів ці два види можна відрізнити по плодах, у першого — вони чорні із си-

вою поволокою, ягодоподібні, з тонким червонуватим кислим м'якушем, з 3—5 кісточками. У другого — темно-винночервоні, з борошнистим м'якушем та 2 кісточками.

Цвітуть майже одночасно — в кінці весни — на початку літа. Декоративні, медоносні, лікарські рослини. Для охорони та збільшення їх ресурсів в лісах потрібно застосовувати штучне розмноження висіванням насіння.

Охороняється глід український в урочищах Яри-Поруба, Вільшана, Парасоцьке, Морозівська і Мгарська дачі.

ГНІЗДІВКА ЗВИЧАЙНА

Родина Зозулинцеві. (Ч.К.УРСР).

В тінистих хвойних і листяних лісах, що по Ворсклі, Пслу і Сулі та їх притоках сьогодні ще можна зустріти цю позбавлену зеленого барвника — хлорофілу, а тому — жовто-буру орхідею. Живиться вона речовинами розкладу лісового опаду з допомогою товстого, дуже переплетеного і скупченого у вигляді пташиного гнізда кореневища. Квітує влітку жовтуватобурими квітками з медовим ароматом, які зібрані в досить густе багатоквіткове суцвіття. Розмножується насінням.

Як і всі рослини з родини зозулинцевих, цінний для науки вид. Охороняється в урочищі Парасоцькому біля Диканьки. В інших місцях потребує утворення заказників.

ГРОНЯНКА ПІВМІСЯЦЕВА, КЛЮЧ-ТРАВА

Родина Вужачкові. (Ч.К.УРСР).

Серед густого трав'янистого покриву лісу горнянка малопомітна. Мабуть тому вона і збереглася до нашого часу. Адже це одна з найдивніших наших папоротей. Як і всі її родичі — багаторічна трав'яниста рослина з кореневищем. Але на відміну від них вона має один лист. Він дуже незвичайний, бо складається з двох частин — стерильної з півмісяцевими долями, і спороносною — у вигляді китиці або грона. Розмножується спорами.

Рослина дуже рідкісна, овіяна різними легендами. Згідно з ними, де росте гронянка, там знаходяться дорогоцінні скарби. Ось чому в народі її називають «ключ-трава». На Полтавщині у 80-х роках її окремі екземпляри знайдені у заповідному Парасоцькому урочищі вченими з Інституту ботаніки АН України.

ГРУШАНКА КРУГЛОЛИСТА

Родина Грушанкові. (ПОВК).

Є великі сумніви в тому, що сьогодні на Полтавщині можна знайти такий куточок в лісі, де в густому ароматі трав відчувався б приємний запах цієї грушанки з білими, рожевого чи зеленуватого відтінку квітками. За старими повідомленнями (Іллічевський, 1928) вона зустрічалась лише в Диканських лісах. Пізніше її знаходили навіть під Полтавою (Бойко, 1956). Родову назву ця рослина одержала за подібністю її шкірястих, блискучих, зимуючих листків з листям груші. Квітки середніх розмірів, їх порівняно багато, вони зібрані у верхівкову китицю. Розмножується вегетативно і насінням.

Знайдені місця поширення підлягають найсуворішій охороні.

ДЗВОНИКИ ПЕРСИКОЛИСТІ

Родина Дзвоникові. (ПОВК).

В листяних лісах, і навіть в лісопарках Полтавської області, влітку трав'яний покрив прикрашають високі рослини з великими ліловими квітками. Це багаторічна перехресно запильна рослина — дзвоники персиколисті. На високих стеблах розміщені вузькі листочки, на верхівці — декілька великих широкодзвоникovidних пониклих квіток. Кожна з них цвіте протягом тижня, а потім утворює плоди — коробочки з насінням.

Як виключно гарна декоративна рослина, потребує охорони, що здійснюється в урочищах Яри-Поруба, Парасоцьке, Вільшана, Мгарська та Морозівська дачі.

ЗИМОЛЮБКА ЗОНТИЧНА

Родина Грушанкові. (ПОВК).

Цю витончену рослину назвали зимолюбкою через її шкірясті, темно-зелені, блискучі листки, які відмирають періодично, через кілька років і, навіть під снігом, зберігають свій колір і блиск. В другій половині літа на верхівці довгого квітконосу утворюються зонтики з рожево-білих, поникаючих, середньої величини квіток. У них привертають до себе увагу фіолетові пиляки з двома червоними ріжками на верхівці. Досить посухостійка рослина, що добре витримує затінення.

На Полтавщині зустрічається поодинокі або невеликими групами у соснових та сосново-дубових лісах по Ворсклі і Пелу. Охороняється в заказниках Борівському та Гадяцький бір. Перший з них знаходиться у Котелевському, а другий — у Гадяцькому районі.

В разі виявлення нових місцезнаходжень необхідне утворення заказників.

ЗОЗУЛИНІ СЛЬОЗИ ЯЙЦЕВИДНІ

Родина Зозулинцеві. (Ч.К.УРСР)

Пізнати цю рослину, з такою поетичною і в той же час печальною назвою, легко — бо в неї всього два великих, яйцевидних, супротивних листка. Квітки зеленувато-жовті, зібрані у багатоквіткову, але не густу китицю. Цвіте з кінця травня до середини липня. Розмножується насінням та вегетативно.

На Полтавщині зустрічається дуже рідко у вологих лісах річкових заплавин Сули і Ворскли. Охороняється в урочищі Парасоцькому.

Знайдені ділянки в інших місцях поширення підлягають охороні у ранзі заказників.

ЗОЗУЛИНІ ЧЕРЕВИЧКИ СПРАВЖНІ

Родина Зозулинцеві. (К.К.СРСР; Ч.К.УРСР)

Стародавня легенда розповідає, що в богині краси Венери були чарівні, неповторні за формою черевички. Одного разу богиня загубила, їх та вони не зникли, а перетворились в рослину з чудернацькими, дуже красивими квітками. Зовні вони нагадують старовинний черевичок. Між чотирма червонувато-бурими пелюстками в квітки міститься сильно здута, світло-жовта губа. Зацвітає рослина в кінці весни, при цьому квітки привертають до себе увагу не тільки красою, а й ніжним ароматом ванілі.

Росте ця орхідея у листяних та змішаних лісах, на узліссях, серед чагарників на досить вологих вапнякових ґрунтах. Розмножується переважно вегетативно із сплячих бруньок на кореневищі. На Полтавщині зустрічалася в околицях Полтави та бувшому Зіньківському повіті (Іллічевський, 1928). Нові знахідки не відомі. Ось чому у випадку виявлення місцезнаходження цього виду потребує ретельної та повної охорони.

ЗУБНИЦІ БУЛЬБИСТА І П'ЯТИЛИСТА

Родина Хрестоцвіті, Капустяні. (ПОВК)

По весні в лісах, на вододілах, схилах балок і річкових долин Ворскли, Псла і Сули, поки ще достатньо світла і вологи, зацвітають зубниці, утворюючи подекуди розріджений покрив на площах до декількох гектарів. Можливість за лічені хвилини мати красивий, до того ж дармовий букет з рожевих чи фіолетових

квіток, давно приваблювала охочих поживитися за рахунок природи. Це й стало причиною того, що рослини, про долю яких з десятків років тому здавалося можна було б і не турбуватися, сьогодні вже потребують охорони.

Зубниця бульбиста одержала свою назву через маленькі чорні цибулинки, що знаходяться в пазухах верхніх листків і суцвіття. У зубниці п'ятилистої їх немає. Відрізняються ці рослини і тим, що у останнього виду є лише три стеблових листки, які зібрані кільцем у його верхній частині, тоді як у зубниці бульбистої їх до десяти чи навіть більше і розміщені вони почергово.

Обидва види охороняються в урочищах Парасоцьке, Морозівська і Мгарська дачі, Яри-Поруба.

КОНВАЛІЯ ЗВИЧАЙНА

Родина Лілійні. (ПОВК)

У розпалі весни, коли вже дерева прикрасились зеленим молодим вбранням, а птахи співають на всі лади, починає квітнути королева лісу — конвалія звичайна. Своїми ніжними, духмяними квітками вона надзвичайно приваблює, за що була здавна оспівана у віршах, піснях, романах, зображена на картинах, листівках, марках.

Тому, мабуть, важко знайти людину, яка б не знала цю рослину з двома великими темно-зеленими еліптичними листочками та квітконосним пагоном з китицею сніжно-білих квіток. А восени серед пожовклої трави несподівано дивують червоні кульки — ягоди, що приваблюють птахів і звірів — розповсюджувачів насіння.

В Полтавській області рослина зустрічається в широколистяних лісах на вододілах, схилах балок, у заплавах річкових долин. Часом утворює суцільні зарості на значних площах (до 1 га). Охороняється в заповідних урочищах: Яри-Поруба, Парасоцьке, Мгарська і Морозівська дачі у Веронянському заказнику, що в Котелевському районі.

На жаль, не всі з нас навчилися милуватися красою в лісі, та її оберігати. Для цього слід скрізь припиняти і масовий збір конвалії, що дуже уповільно відновлюється.

КОРАЛЬКОВЕЦЬ ТРИЧІНАДРІЗНИЙ

Родина Зозулинцеві. (Ч.К.УРСР)

Ця орхідея широколистяних вологих лісів незвичайна. Вона безлиста, бо є сапрофітною квітковою рослиною, яка живиться за рахунок розкладу лісової підстилки. Здійснюється це за допомогою кораловидно розгалуженого кореневища, звідки, очевидно

но, і пішла її назва. В кінці весни від нього відростає невисоке жовтувато-біле стебло з рідкими китицями дрібних зеленуватих квіток.

Розмножується насінням.

Зустрічалася ця рослича в лісах по Пелу, що на Шишаччині та по Ворсклі біля Полтави (Оголевець, 1915; Іллічевський, 1928). Зникає внаслідок вирубування лісів та проведення осушувальних меліоративних робіт. Знайдені місця поширення треба ретельно охороняти.

КОРУЧКА МОРОЗНИКОВИДНА

Родина Зозулинцеві. (Ч.К.УРСР).

В середині літа на вологих ґрунтах в приворсклянських листяних та хвойно-листяних лісах, що вище Полтави, розкриває свої великі, пониклі, зеленувато-рожеві квітки коручка морозниковидна (Бойко, 1959). Щоб впевнитися, що це дійсно вона, треба придивитися до губи квітки цієї рослини: передній членик губи з відігнутою донизу верхівкою та двома гладенькими горбочками при її основі. Суцвіття досить густе, багатоквіткове, майже однобічне.

Розмножується насінням і вегетативно. Потребує охорони в усіх місцях зростання.

КОРУЧКА ТЕМНО-ЧЕРВОНА

Родина Зозулинцеві. (Ч.К.УРСР).

Ця рослина віддає перевагу світлим лісам з вапнистими, добре зволженими ґрунтами. Від попереднього виду відрізняється темно-пурпуровими квітками і стеблом, яке у верхній частині опущене і забарвлене у брудно-фіолетовий колір. Передній членик губи серцеподібний, загострений. Квітки зібрані в рідке, однобічне суцвіття, яке під час квітування (в червні-липні) виділяє в повітря аромат ванілі.

Розмножується переважно вегетативно.

Зустрічалася коручка темно-червона в лісах по Сулі в Лубенському та по Ворсклі в Полтавському районах (Оголевець, 1915; Іллічевський, 1928). В разі виявлення потребує організації заказників.

КУПАЛЬНИЦЯ ЄВРОПЕЙСЬКА

Родина Жовтецеві. (ПОВК)

У зволжених місцях на узліссях та серед рідколісся в різних районах північної частини Полтавщини можна побачити «квітку

тролля». Таку казкову назву має ця рослина незвичайної краси. На початку літа, наче золоті бокали, приваблюють її жовті квітки, за що рослину в народі ще називають «болотяні шапки», «бубенці». Пелюстків в квітці багато і вони зімкнуті під час цвітіння. Яскраво-жовті блискучі квітки наче сигналізують про те, що рослина отруйна і непридатна на корм тваринам. Купальниця європейська — багаторічник з товстими стеблами та п'ятикутними пальчато-роздільними листками.

В лісовій зоні — звичайна рослина, але на Полтавщині зустрічається рідко поодинокими екземплярами чи невеликими групами, тому потребує охорони. Охороняється в заповідному урочищі Косюрино в Шишацькому районі.

ЛІЛІЯ ЛІСОВА

Родина Лілійні. (Ч.К.УРСР)

Справжня лісова красуня — з струнким високим стеблом, яке посередині охоплює кільце довгастих сидячих листків і закінчується китицею великих пониклих квіток. Квітує протягом червня-липня. З оцвітини, яка має шість яскраво-рожевих пелюсток, вкритих темно-фіолетовими плямами, звисають шість тичинок і 1 маточка, з якої пізніше утворюється плід — коробочка з насінням. Але в наших умовах лілія лісова розмножується переважно вегетативно — за допомогою дочірних цибулинок, що утворюються всередині материнської цибулини. Рослина медоносна, запилюється нічними метеликами.

В ботанічному світі вона уславлена не тільки привабливою красою. Рослина утримує першість і як своєрідний чемпіон для проведення всіляких лабораторних експериментальних дослідів. Достатньо нагадати, що саме на ній відомий російський вчений, академік С. Г. Навашин в 1898 році відкрив подвійне запліднення, яке змінило наше уявлення про статевий процес у рослин.

В Сибіру цибулини лілії лісової відомі як овочі під назвою «саран», що відбивається в її російській назві «лілія саранка».

Це єдиний вид лілії, що росте в дикому стані на території України і потребує повної охорони. Внаслідок винищення під час квітання та погіршення умов існування, вона стала рідкісною і на території Полтавської області. Зустрічається у невеликій кількості в лісах на схилах балок і річкових долин у заплавах Ворскли, Удаю, Сули. Охороняється в урочищі Яри-Поруба.

ЛУНАРІЯ ОЖИВАЮЧА

Родина Хрестоцвіті, Капустяні. (К.К.СРСР)

Ботаніки відносять цю рослину до родини хрестоцвітних. В цьому можна легко переконатись коли порахувати фіолетові пелюстки її квіток. Їх буде чотири і вони лежатимуть хрест на хрест. А ще, цю багаторічну рослину відрізняють інші привабливі ознаки: дуже тонкий ніжний аромат, який нагадує аромат квіток фіалок, та незвичайної форми плоди — стручечки.

Саме через них рослина і одержала свою родову назву, яка в перекладі з латинської мови означає «місяць». Оскільки блискучі, сріблясті перетинки плодів нагадують природного супутника Землі.

На Полтавщині лунарія оживаюча вказувалась для заповідного урочища Парасоцьке Диканського лісництва (Гавриленко, 1928). Але зараз зустрічається лише в Пирятинському районі, де охороняється в урочищі Яри-Поруба.

ЛЮБКА ДВОЛИСТА

Родина Зозулинцеві. (Ч.К.УРСР).

Видову назву рослина одержала тому, що має лише два нижні еліптичні, звужені в крилатий черешок, майже супротивні листки. В народі любку ще називають «нічною фіалкою», бо її рихлі білі китиці виділяють у вечірню прохолоду сильний аромат, яким приваблює нічних метеликів — запилювачів цієї орхідеї.

Цвіте у першій половині літа. Розмножується переважно вегетативно. На Полтавщині зустрічається в широколистяних лісах, на вододілах, схилах балок і долин річок Ворекли, Сули, Удаю. Частіше поодинокі або невеликими групами. Охороняється в урочищах Парасоцьке, Морозівська і Мгарська дачі. Значні зарості любки дволистої виявлені в Борівському лісництві Полтавського лісгоспзагу, де створено заповідне урочище. В разі виявлення, це ж необхідно зробити і в інших місцях області.

ЛЮБКА ЗЕЛЕНОЦВІТНА

Родина Зозулинцеві. (Ч.К.УРСР).

Дуже схожі між собою обидві любки, навіть квітують одночасно, та разом з тим мають вони і відмінності, які дозволяють відрізнити одну від іншої. Зеленоцвітною любка названа через зеленувато-білі квітки, які до того ж не мають запаху. А ще, можна придивитися до шпорки квітки яка така ж довга, як і в попереднього виду, але має на верхівці булавоподібне потовщення.

Зустрічається рідко, поодинокі або невеликими групами в лісах по берегах річок Ворскли, Псла, Сули.

Охороняється в урочищі Парасоцькому.

ОДНОКВІТКА ЗВИЧАЙНА

Родина Грушанкові. (ПОВК).

Своєю назвою рослина зобов'язана білій п'ятипелюстковій квітці, що появляється на початку літа і сирітливою піднімається на невисокому квітконосі з розетки шкірястих прикореневих листків. Розмножується насінням і вегетативно.

Зустрічається дуже рідко в борах і суборах у північних районах Полтавщини. Знайдені місця поширення підлягають охороні.

ОРТИЛІЯ ОДНОБОКА

Родина Грушанкові. (ПОВК).

Ця типова рослина хвойних та хвойно-листяних лісів, з невисоким прямостоячим чи висхідним стеблом та злегка шкірястими світло-зеленими листками. Деякі із цих листків зимують. Влітку появляються однобокі суцвіття з дрібних білих з зеленуватим чи жовтуватим відтінком квіток. Розмноження вегетативне та насінням.

Зустрічається рідко у лісостеповій частині області в лісах по Ворсклі та Пселу. Вказувалася для околиці Лубен та Полтави. Охороняється в заказниках Борівський і Гадяцький бір.

ПЕРВОЦВІТ ВЕСНЯНИЙ

Родина Первоцвітні. (ПОВК).

Одним з найперших зацвітає у листяних лісах, на узліссях та галявинах Полтавщини первоцвіт весняний. Його яскраво-жовті симетричні квітки в зонтиковидному суцвітті, що розташоване на високому квітконосі. Листки зібрані у прикорневу розетку. Квітки у вигляді трубочки з відгином. А в середині трубочки — нектар. Дістати його можуть комахи з довгим хоботком — метелики, джмелі — поласуючи, вони сприяють запиленню. І ще одне пристосування до перехресного запилення має первоцвіт: в одних квітках тичинки довші за стовпчик маточки, в інших — навпаки.

Суцвіття первоцвіту весняного схоже на в'язку ключиків. Тому в народі називають цю рослину золотими ключиками. Згідно легенди своїми квітками-ключиками, первоцвіт відмикає зелені надра навесні, випускаючи до Сонця інші трави.

Зустрічається розсіяно, по всій області. Охороняється в заказнику Яри-Поруба.

ПІВНИКИ БОРОВІ

Родина Півникові. (ПОВК).

У розпалі весни в соснових та сосново-дубових лісах Ворскли і Псла зацвітає один із представників роду, міжнародна назва якого походить від імені богині веселки Іриди — ірис або півник. В його квітках ми не побачимо, як в інших півників, всієї гами кольорів, бо вони одноколірні, та вабить до себе їх оригінальна будова, великі розміри. Все це і стало причиною того, що рослини зривають на букети, викопують для перенесення в сади, не думаючи про те, що в природі вони можуть зникнути назавжди. А щоб цього не трапилось, необхідно в місцях їх зростання створювати заказники.

Сьогодні ж в області півники борові охороняються лише в урочищі Триби Пелтавського району.

ПІВНИКИ УГОРСЬКІ

Родина Півникові. (ПОВК).

Українська назва цього роду започаткована від подібності квіток до півнячого гребеня, а давня язичницька — перуники — від строку цвітіння у період літніх гроз. Саме в цю пору і зацвітають в широколистяних лісах, а часом і на відкритих схилах чудовими темно-фіолетовими квітками півники угорські. Сьогодні їх ще можна зустріти поодинокими групами на схилах балок і річкових долин всіх великих, та малих річок Пелтавщини, як Удай, Хорол, Говтва, Орчик. Охороняється в урочищах Яра-Поруба та Парасоцьке.

ПІДСНІЖНИК ЗВИЧАЙНИЙ

Родина Амарилісові. (Ч.К.УРСР).

Ще лежить у лісі сніг, а підсніжник вже цвіте. Під час проростання молоді листочки загорнені в трубочку, що на верхівці має вістря, яке проторує рослині шлях крізь ґрунт, торішнє листя, сніг. Таким чином і квітка оберігається. В березні на тонких пагонах над двома зеленими листочками утворюються поодинокі похилі ніжно-білі квітки. Придивившись, добре помітно, що квітка має неоднакові пелюстки: 3 зовнішні — більші за розміром і чисто білі, а три внутрішні — вдвічі коротші, із серцевидною виїмкою та зеленою смужкою по краю, що є сигналом для комах-запилювачів. Рослина багаторічна, бо має під землею видозмінений пагін — цибулину. Росте підсніжник в листяних, переважно дубових лісах, на галявинах, серед чагарників. Най-

більш поширений в західних районах України. На Лівобережжі зустрічається досить рідко, зокрема у невеликій кількості в північно-західній частині Полтавської області в лісах по річках Удаю, Пелу, Сулі.

Місця поширення рослини слід виділяти в заказники. Їх збір категорично заборонений!

Найцінніша декоративна рослина, відомі її садові форми.

ПЛАУН БУЛАВОВИДНИЙ

Родина Плаунові. (ПОВК)

Ця вічнозелена рослина, стебло якої з дрібненькими лінійними гострими листками нагадує довгий шнур, який ніби пливе по землі одержала народну назву «пливун». Та спробуйте підняти його і виявиться, що стебло у деяких місцях прикріплене до ґрунту коренями.

Влітку, на деяких рослинах виростають «колоски», в яких дозріває безліч дрібних спор. Вони висипаються і попадаючи під землю проростають у заросток. В природі його розвиток триває дуже довго. Лише при умові контакту з грибом, що житиме його, заросток дасть початок новій рослині. На все це — проростання спори і виростання дорослого плауна витрачається 20—25 років. Над цим слід замислитися перш ніж підняти руку для зривання цієї незвичайної та древньої рослини.

На Полтавщині вона зустрічається в соснових лісах долин річок Псла і Ворскли поодинокими екземплярами або невеликими групами. Охороняється в урочищі Масюково в Гадяцькому районі. Для того, щоб плаун булавовидний не зникав, треба утворити нові заказники в місцях його зростання.

ПРОЛІСКИ ДВОЛИСТА І СИБІРСЬКА

Родина Лілійні. (ПОВК).

Справжнім весняним вісником та першою прикрасою наших лісів є проліски, які часто помилково називають підсніжниками, що не вірно, бо ці види належать до різних родин. Але це пов'язано з тим, що проліски — весняні ефемероїди. Зійшов сніг — і рослина поспішає пройти свій короткий життєвий шлях до того часу, поки дерева не одягнуть зелене вбрання. Голубим килимом прикрашають вони наші листяні ліси, насадження, і навіть, лісосмуги, щедро даруючи людям радість, а комахам — смачну їжу.

На Полтавщині досить поширені два види проліски. Проліска дволиста має два листки і прямостоячий пагін з 2—10 квітковим суцвіттям. Квітки голубі. Проліска сибірська має декіль-

ка квітконосних пагонів з 1—3 пониклими темно-голубими квітками, пагони на час дозрівання насіння полягають. За короткий проміжок часу рослина встигає нагромадити запасні речовини у підземній цибулині і після відмирання листя переходить у стан спокою. Восени в цибулині починають розвиватися квітконосні пагони, а протягом зими під снігом формуються бутони.

В Полтавській області проліски охороняються в урочищі Парасоцькому, у Вільшанському заказникові, в Морозівській та Мгарській дачах. Проте внаслідок інтенсивних зборів під час цвітіння, особливо в околицях міст та селищ, ці рослини швидко зникають. Ось чому обидва ці види взяті під охорону.

РЯБЧИК РУСЬКИЙ

Родина Лілійні. (ПОВК).

Майже по всій області на схилах балок і річкових долин, в лісах та на узліссях, зрідка на луках, зустрічається ця чудова по своїй декоративності рослина. Великі дзвоникovidні, з нечіткими шаховими малюнками, темно-пурпурові квітки рябчика, досить раннє цвітіння (друга половина квітня — травень), стало причиною того, що їх масово зривають на букети. І хоча на Полтавщині вже давно прийнято рішення про охорону цієї рослини, слід ще докласти багато зусиль, щоб воно виконувалося. Доцільно в місцях масового зростання виду створити заказники.

Характерна ознака цього виду рябчика — нитковидні приквітки із спіралью закрученими верхівками.

РЯСТИ МАРШАЛА І ПОРОЖНИСТІЙ

Родина Руткові. (ПОВК).

На Полтавщині в листяних лісах по Ворсклі, Пелу та Сулі зустрічається три види рясту. Найбільш поширений — ряст ущільнений — рослина з ніжними мереживними листочками і щільним суцвіттям із бузкових квіток. Ряст порожнистий маловідомий, хоч разом з пролісками утворює невеликі килими в ще не вбраному листям весняному лісі.

Рослина багаторічна, з підземною порожнистою бульбою. На стеблі розташовані 2—3 розсічені листки та довгі китиці з пурпурових, рожевих чи білих квіток з шпоркою, де міститься нектар, яким ласують комахи з довгим хоботком. Насіння з білим м'ясистим придатком, приваблюючим мурашок — надійних помічників в його розповсюдженні.

Частіше зустрічається в лісах ряст Маршала, який на відміну від порожнистого, має більші розміри та блідо-жовті квітки.

Масовий збір рястів під час цвітіння гальмує природні про-

деси відновлення рослин і веде до зменшення їх чисельності. Тому необхідно створювати заказники в місцях масового зростання рястів порожнистого і Маршала.

ТЮЛЬПАН ДІБРОВНИЙ

Родина Лілійні. (Ч.К.УРСР; ПОВК)

На відміну від інших тюльпанів цей росте переважно в дубових лісах, а тому і називається дібровним.

Найбільш поширений в лісостеповій зоні, зокрема в широколистяних лісах на вододілах та схилах балок і річкових долин Орчика, Ворскли, Пела, Хоролу, Сули.

Багаторічна рослина, яка має під землею цибулину і надземний пагін з двома ланцетними листками та однією жовтою квіткою, що появляється у квітні — травні.

В наш час ареал тюльпану дібровного різко зменшився внаслідок порушення його місць зростання (вирубка лісів). Але найбільшу шкоду принесло масове знищення рослини під час квітання. Цибулина не може без листя поповнити запас поживних речовин і на наступний рік з неї виросте лише листя — без квіток, тобто відбувається поступове виродження рослини. Тому в наших лісах зараз зменшується кількість квітучих тюльпанів і потрібно не один рік, щоб відновилося цвітіння цієї чудової рослини.

Охороняється в заповідних урочищах Парасоцьке, Мгарська та Морозівська дачі, Вільшана.

ЦИБУЛЯ ВЕДМЕЖА

Родина Лілійні. (Ч.К.УРСР).

Цей вид лісової цибулі відрізняється від інших тим, що має два листки подібні до листків конвалії, між якими проходить пагін з кінцевим суцвіттям зеленувато-білих квіток, схожих на зірочки. Перед дозріванням насіння стебло видовжується, падає на землю, розкидаючи насіння. Поширенню насіння також сприяють мурашки. Міжнародна назва рослини — алліум походить від латинського слова, що означає «сильно пахучий». І дійсно, всі частини рослини мають характерний запах завдяки наявності фітонцидів.

Рослина стала рідкісною внаслідок винищення людиною. На Полтавщині зустрічається рідко в листяних приворскляних лісах. Охороняється в Розсошанському лісництві під Полтавою. Всі місця зростання цибулі ведмежої потребують охорони.

ЧЕМЕРИЦЯ ЧОРНА

Родина Лілійні. (ПОВК).

На півночі області на узліссях і схилах балок і річкових долин, коли більшість рослин уже відквітувала, привертають до себе увагу волотисті суцвіття із зірчастих, шестипелюсткових, темно-рожевих квіток чемериці чорної. Декоративність цієї рослині надають і великі широкоеліптичні листки з різко вираженим дуговидним жилкуванням. Розмножується насінням та розростанням корневищ.

Чемериця чорна з групи отруйних лісових рослин.

Охороні підлягає як вид рідкісний для Полтавщини. Охороняється в урочищі Яри-Поруба.

ЧЕРЕШНЯ (ВИШНЯ ПТАШИНА)

Родина Розові. (ПОВК).

Коли в червневому лісі досягають плоди черешні, злітаються до неї з усіх-усюд птахи і тоді далеко розноситься гомін і метушня їхнього банкету. Звідси і появилася видова назва цієї щедрої рослини. Та не лише приємними на смак плодами славиться черешня. Білі запашні суцвіття її відзначаються нектароносністю і нектар цієї багатий на поживні речовини, адже не дарма медом з нього вирощують бджоли своє потомство. Ціняться черешня легкою і досить твердою деревиною, що добре полірується і йде на виготовлення меблів. Розмножується насінням плодів-кістянок. Кореневі паростки не утворюються.

На Полтавщині зустрічається поодинокими екземплярами у лісостеповій частині області у дубових і грабово-дубових лісах на вододілах, схилах балок і річкових долин Удаю, Сули, Хоролу, Ворскли, Коломаку. У селах є в садах. Охороняється в урочищах Парасоцьке, Морозівська і Мгарська дачі.

ЧИСТЕЦЬ ГЕРМАНСЬКИЙ

Родина Губоцвіті. (ПОВК).

Протягом всього літа на відкритих місцях, на узліссях, серед розріджених чагарників, іноді на суходільних луках квітує ця невибаглива до ґрунтів волохато-густоопущена рослина. Квітки рожевого кольору, двогубі, зібрані в довгу кільчасту китицю. В кожному кільці їх від 13 до 40. На стеблі до 1 м містяться супротивні, товстуваті, широкозубчасті листки із серцевидною основою.

Розмножується насінням.

В області основні місця знаходження в Полтавському та Лубенському районах.

Охороняється в урочищі Яри-Поруба. Потребує утворення заказників.

СТЕПОВІ РОСЛИНИ

АСТРАГАЛ ШЕРСТИСТОКВІТКОВИЙ

Родина Бобові. (Ч.К.УРСР).

Відомі різні пристосування степових рослин до посушливих умов їх існування. Одне з них — густе опушення. Тому стебла, листки, квітки і, навіть плоди астрагала шерстистоквіткового від густого опушення здаються пухнастими, з сизуватим відтінком.

Зовнішні ознаки будови астрагалу яскраво свідчать, що ця рослина з родини бобових, бо головчасті суцвіття з типових метеликових жовтих квіток, листки складні, непарнопірчасті, плоди — боби. Квітує у травні-червні. Запиляється бджолами. Плоди дозрівають у серпні.

На Полтавщині поширений невеликими заростями на схилах балок і долин річок Ворекли і Псла. В усіх відомих місцях зростання потребує організації заказників. Охороняється на півдні області в заказниках — Лучківському і Манжеліївському. Розводиться у селі Березоточа на полях Українського інституту лікарських рослин УААН.

БРАНДУШКА РІЗНОКОЛЬОРОВА

Родина Лілійні. (Ч.К.УРСР).

Лише пригріло весняне сонце як вже у березні на трав'янистих пагорбах, степових схилах, по чагарниках з'явилися бузково-рожеві квітки брандушки — окраси торішнього трав'яного покриву. Їх називають «сирітками» — бо вони маленькі і ростуть поодинокі на ще холодній після зими землі. Як і більшість первоцвітів, вони мають бульбо-цибулину, від якої відростають лінійні листки з 2—3 квітками.

На жаль, ця чудова весняна рослина належить до зникаючих видів. На території Полтавської області вона зустрічається ще досить часто. Потребує постійного контролю за станом популяцій. Охороняється в Величківському та Воскобійницькому заказниках, які розташовані в Шишацькому районі.

ВИШНЯ СТЕПОВА.

Родина Розові. (ПОВК).

На схилах балок і узліссях байрачних лісів зустрічаються

кущики степової вишні. Вони широко розкинули гнучкі гілочки, які у квітні густо всипані духмяним сніжно-білим цвітом. Кущики бувають зовсім малі — 20—30 см, але частіше до 1—2 м високою. Листки подібні до листків вишні звичайної, тільки менші за розміром, шкірясті, блискучі. Квітки запилюють бджоли.

У червні дозрівають плоди — червоні, соковиті, кисло-солодкі кістянки, їстівні.

Рослина світлолюбна, посухостійка, зимостійка. Має велике значення для закріплення сухих крутосхилів і ярів, для полезахисних смуг, як декоративна та медоносна.

Зустрічається по всій області, місцями утворює зарості, Охороняється на території заказника Гадяцький бір.

ГАДЮЧА ЦИБУЛЬКА ЗАНЕДБАНА

Родина Лілійні. (ПОВК).

Ця весняна степова рослина самозахистилась від знищення маленькими розмірами та поширенням серед гущавини трав на схилах і пагорбах. Видає її ніжний аромат блакитно-фіолетових квіток, що утворюють щільну китицю на верхівці пагону. Багаторічна рослина. З невеликої цибулини весною відростають лінійні листки і квітконосний пагін. Відомі декоративні форми в культурі.

Утворює розріджені зарості на степових схилах балок і річкових долин. Охороняється в заказниках: Величківський, Воскобійницький, Рожаївський.

ГІАЦИНТИК БЛІДИЙ

Родина Лілійні. (ПОВК).

У другій половині квітня — на початку травня на степових схилах місцями зацвітає гіацинтик блідий, перетворюючи їх ніби в невеличкі озерця з дрібних синьоблакитних суцвіть. Його квітки дзвоникovidні, зібрані у довгасту рідку китицю на верхівці стрункого квітконосу. Листків два, рідше три. Вони вузькі, світло-зелені, з ковпачковидною верхівкою. Плоди дозрівають за два тижні, після чого листки швидко засихають. Розмножуються насінням та молодими дочірними цибулинами. Цінна декоративна рослина, придатна для вирощування в садах та парках.

Зустрічається досить часто, місцями утворює розріджені зарості на площах до кількох гектарів. Охороняється в заказниках області — Величківському, Воскобійницькому та Рожаївському. Потребує охорони та вивчення особливостей більш ефективного штучного розмноження насінням та цибулинками.

ГОРИЦВІТ ВЕСНЯНИЙ

Родина Жовтецеві. (ПОВК).

Колись майже 200 років тому, на території Полтавської області переважали степи, чергуючись з широколистяними лісами, справжнім символом краси-весни в степах був горицвіт весняний, який яскраво-жовтими блискучими квітками, наче вогниками, спалахував на відкритому зеленому просторі. Поступово ліси були вирубані, степи розорані. А куди ж було подітися степовим рослинам? Вони стали зникати, ховаючись по схилах балок та річкових долин.

Латинську назву — адоніс, — рослина дістала від імені бога сонця — Адону. Ніби підтверджуючи цю легенду, квітки горицвіту завжди звернуті до сонця. Сонце зійшло — квітки відкрились, а настав вечір — щільно замкнулись.

Адоніс багаторічник з стеблами, що мають великі, розсічені на вузьколінійні частинки листки та багатьма квітками. Зустрічається по всій області, невеликими заростями і поодинокими рослинами. В останні роки масово знищується, як лікарський та декоративний вид. І тому зараз потребує суворого збереження разом з місцями поширення. Охороняється в Рожаївському заказнику розташованому в Полтавському районі.

ЕФЕДРА ДВОКОЛОСКОВА

Родина Хвойникові. (ПОВК).

Напевне, щось нагадує вам назва цієї рослини, чи не так? Мабуть, декому відомі ліки ефедри — алкалоїд-ефедрін. А може хтось згадав її інші назви — хвойник, кузьмичева трава? Та більшості, ця рослина незнайома. А тому, що зустрічається вона дуже рідко у степовій частині області на схилах правого берега річкових долин Ворскли і Псла, що у Глобинському районі. Невеликий кущик висотою до 30 см має видовжені шиловидні, тверді, редуковані листки. В червні на ній утворюються маленькі жовті шишечки, в яких розвивається насіння. Адже це голонасінна рослина, яка не має квіток. В кінці літа, на початку осені, на рослині можуть бути червоні шишки — ягоди. Вживати їх не можна, бо вони отруйні.

Ефедра дуже рідкісна, в місцях зростання її слід охороняти.

КОВИЛА

Родина Тонконогові. (Ч.К.УРСР).

На південному сході Полтавської області у степовій зоні, по верхніх частинах схилів балок на початку літа серед яскравого

килиму квітучого степового різнотрав'я можна побачити шовково-білі острівки, утворені ковилою. Іноді «травною печалі» кличуть її в народі — за сиві хвилі, що переливаючись гойдаються під вітром в час квітання. Міжнародна назва роду — стіпа — походить від грецького слова, що означає «волос» або «клоччя». Незвичайна будова квіток та вузьколінійних листків — це її пристосування до посушливих умов існування. Квітки рослини мають луску, нижня частина якої у вигляді зігнутого остюка, що закінчується ніби штопором, а верхня — густо пірчасто опушена. Легенький пухнастий остюк відіграє велику роль в поширенні плодів рослини і сприяє тому, що зернівка завжди падає на землю гострим кінцем, який вгвинчує її в ґрунт.

На Полтавщині відомо 5 видів ковилу. Всі вони багаторічні, щільнодерністі трав'янисті рослини з тонкими, голими стеблами 30—100 см висотою. Найбільш поширена ковила волосиста, яку в народі ще називають «тирса». На відміну від інших видів, вона відростає та квітує найпізніше — у липні-серпні і має не пірчасті, а волосовидні остюки. Охороняється в ряді заказників з лісостеповим та степовим ландшафтом.

Інші види ковил з пірчастим остюком (Лессінга, пірчаста, дніпровська, вузьколиста) зустрічаються зрідка в степовій частині області на схилах балок долин річок Ворскли та Орчика, утворюючи невеликі зарості або трапляються окремими кущами.

Для збереження ковилу потрібно створювати місцеві заказники.

ЛОМИНІС ЦІЛОЛИСТИЙ

Родина Жовтецеві. (ПОВК).

На узліссях в Полтавському, Шишацькому, Глобинському та деяких інших районах області можна зустріти високу прямостоячу рослину з дзвоникоподібними, трохи пониклими квітками. В цілому вона більш схожа на мешканку квітника, ніж на дикоростучу. Так, її родичі — садові ломиноси — справжня окраса присадибних ділянок та парків.

Але і її степові брати не поступаються їм своєю красою: привабливими листочками, великими поодинокими фіолетовими або блакитними квітками, Деякі люди вважають, що декоративності їй надають пелюстки. Та це не так — прикрашають квітку пелюсткоподібні чашолистки.

Привабливі рослини і під час плодоношення, коли вкриті плодами з волосковидними пірчастими приймочками, які розгойдує вітер.

Охороняється ломиніс в Лучківському та Манжеліївському заказниках. Необхідна найсуворіша охорона всіх місцезростань

ПІВНИКИ КАРЛИКОВІ

Родина Півникові. (ПОВК).

Півники лісові — так інколи в народі ласкаво називають ці дійсно маленькі, до 12 см висотою рослини, які увібрали в себе цілу гаму кольорів з їх різноманітними відтінками. Зустрічаються вони на степових ділянках. Цвітуть в квітні-травні. Розмножуються насінням та розростанням кореневищ, причому сіянці цього виду починають квітнути вже на другий рік. Всі знайдені ділянки поширення потрібно охороняти як заказники.

ПІВОНІЯ ТОНКОЛИСТА

Родина Півонієві. (К.К.СССР; Ч.К.УРСР).

Міжнародна родова назва цього виду походить від імені древньо-гречського лікаря Пеона — учня славнозвісного Ескулапа. А в народі рослину звать дуже просто — вороніць.

Мабуть, ніколи степ не буває таким гарним, як тоді, коли в травні на верхівці пагонів, в ореолі ніжного, розсіченого на лінійно-нитковидні частки листя, розкриваються великі яскраво-пурпурні квітки. Та привабливий, декоративний вигляд рослина має і після цвітіння, коли її прикрашають дивні за формою, зібрані купками плоди-листянки.

На Полтавщині півонія вузьколиста була поширена на степових ділянках міста Карлівки (Гавриленко, 1928; Флора УРСР, 1950).

Зараз вона зустрічається в культурі (в парках, на садибах). У 1990 році декілька рослин знайдено в Чорнухинському районі. В разі виявлення в природі потребує негайної і виключної охорони, як дуже цінний для науки та виробництва вид.

СОН УКРАЇНСЬКИЙ

Родина Жовтецеві. (ПОВК).

Ця рослина серед інших видів сон-трави починає квітнути найраніше, вже в березні — квітні, великими, прямо-стоячими, яснофіолетовими поодинокими квітками. Вже після початку цвітіння з'являються пірчасто розсічені листки. Вся рослина густо опушена шовковистими жовтуватими волосками. Розмножується насінням і кореневищами. Зустрічається розкидано, в невеликих кількостях, в розріджених соснових та дубових лісах, на узліссях, схилах, в Оржицькому, Семенівському, Хорольському, Шишацькому, Полтавському, Карлівському районах.

СОН ЧОРНІЮЧИЙ

Родина Жовтецеві. (К.К.СССР).

В середині квітня на річкових терасах в розріджених соснових і дубових лісах, по суходільних луках і степових схилах зацвітає ця рослина. На відміну від інших видів сон-трави, у цього виду трапляється це не раніше, ніж появляться перші листки, густо вкриті, як і вся рослина, сріблястими волосками.

Поникаючі поодинокі квітки дзвоникovidної форми мають темно-фіолетове забарвлення і багато яскраво-жовтих тичинок. Рідко зустрічаються квітки з іншим забарвленням: синім, червоним, жовтим. Плоди з довгим опушеним стовпчиком, а тому рослина дуже декоративна і після цвітіння. Розмножується насінням.

На Полтавщині зустрічається порівняно часто. Сьогодні вид охороняється в Лучківському, Манжедіївському і Руднянському заказниках.

СОН ШИРОКОЛИСТИЙ

Родина Жовтецеві. (ПОВК).

Ця сон-трава ще досить часто зустрічається на Полтавщині, утворюючи інколи в лісах та на пісках річкових долин куртини з великих поодиноких синьо-фіолетових квіток. Від інших видів сон-трави її можна відрізнити не лише по пряmostоячій квітці, а й по пальчасторозсічених листках, які з'являються тільки наприкінці цвітіння. Вся рослина опушена м'якими густими сріблястими волосками. Таке ж опушення мають і плоди, які надають їй декоративності навіть після цвітіння. Стебло відмирає лише пізно восени.

Рослина багаторічна, з кореневищем. Розмножується насінням. Всі описані види сон-трави інтенсивно винищуються внаслідок масового зривання на букети. Тому необхідний контроль за дотриманням заборони продажу букетів, охорона всіх відомих місцезростань.

ТЮЛЬПАН ШРЕНКА

Родина Лілійні. (Ч.К.УРСР).

Ранньовесняна великоквіткова рослина, яка раніше часто-густо прикрашала степ яскравими червоними або жовтими квітками, а тепер дуже рідкісна внаслідок розорювання степів та зривання її під час цвітіння на букети.

Цей тюльпан, як і всі тюльпани — багаторічна цибульна рослина, яка квітує протягом 2—3 тижнів у квітні-травні, утворюю-

ючи поодинокі квітки на стеблах, що мають висоту до 40 см і 3—5 довгастих широких листків. Міжнародна назва роду походить від турецького слова «тюрбан» — чоловіче головне вбрання мусульман. Видова назва дана на честь ботаніка Шренка.

В південних районах області відмічені лише дуже рідкісні поодинокі екземпляри цього виду на схилах балок. Всі вони потребують виключної індивідуальної охорони, бо відносяться до найбільш рідкісних рослин Полтавщини. Ця красива рослина не повинна загинути в природному середовищі.

ШАВЛІЯ ПОНИКЛА

Родина Губоцвіті. (ПОВК).

На схилах балок і річкових долин на початку літа над степовим різнотрав'ям на високих стеблах дуже виділяються схилені, великі, темно-сині суцвіття шавлії пониклої. Про те, що це типова степова рослина свідчить високе голе стебло, лише прикореневі листки, зі споду опушені, добре розвинута коренева система, короткий період квітнування. Квітки шавлії двогубі, з видовженою і відігнутою назад верхньою губою, під якою є чотири тичинки і маточка. Комахи, сідаючи на нижню губу, щоб дістати нектар на дні квіткової трубки, зверху обсипаються пилом з тичинок і, перелітаючи, сприяють запиленню квіток.

Для збереження цієї рідкісної тепер рослини, необхідно створювати заказники в місцях її масового зростання, яких в області ще чимало.

ШАФРАН СІТЧАСТИЙ

Родина Півникові. (Ч.К.УРСР).

Хоча і виростає крокус рано навесні на відкритій місцевості степових схилів балок, місцями утворюючи розріджені зарості, на перший погляд він мало помітний. Його білі невеликі квітки з тонкими фіолетовими смужками і лінійні листочки — втілення ніжності. Рослина невисока (до 10 см заввишки) та своєрідна ще відсутністю надземного стебла. Квітконосні пагони та листочки виростають безпосередньо з бульбо-цибулини. Плоди утворюються під землею і пізніше невелика стеблінка виносить коробочки з насінням, яке має м'ясистий виріст — ласощі для мурашок — розповсюджувачів. Рослина багаторічна, а з'являється на світ лише на 1—1,5 місяця.

Зустрічається на степових ділянках по всій області. Охороняється у Воскобійницькому, Величківському, Рожаївському заказниках. Необхідно створювати нові заказники для збереження цього цінного для науки і людини виду.

ЛУЧНІ РОСЛИНИ

БРОВНИК ОДНОБУЛЬБОВИЙ

Родина Зозулинцеві. (Ч.К.УРСР).

Видову назву ця орхідея одержала через те, що під час цвітіння має одну кулясту бульбу, а нова утворюється після його завершення. Цвіте у першій половині літа, дрібними, жовтуватозеленими квітками, з сильним медовим ароматом квітки зібрані у колосовидне суцвіття. При основі стебла має два довгастих, вузьколінійних листки, нерівних по краю.

Росте на вологих луках та лісових галявинах. Розмножується насінням та бульбами. Випасів не витримує, як і покосів у час квітування.

На Полтавщині вид зустрічається в долині річки Сули (Флора УРСР, 1950). Є побоювання, що у зв'язку з осушенням перезволожених угідь ця орхідея в області зникла. На випадок виявлення місць зростання необхідна найсуворіша охорона.

ЗОЗУЛИНЕЦЬ БЛОЩИЧНИЙ

Родина Зозулинцеві. (Ч.К.УРСР).

Хоч і не вражає цей вид красою-зродою, характерною для більшості його родичів, та все ж потребує охорони, бо він — представник рідкісних орхідних рослин. Росте на вологих та заболочених луках, де в першій половині літа по'являються його свічкоподібні суцвіття з великої кількості брудно-буруватопурпурових квіток з характерним запахом лісових клопів. Квітка має трилопатеву, внизу відхилену, губу. Розмножується переважно вегетативно.

На Полтавщині основні місця зростання цього виду знаходяться на луках в долині річки Сули. Відомий також по долинах річок Говтви та Ворскли (Флора УРСР, 1950). Потребує створення заказників.

ЗОЗУЛИНЕЦЬ ОБПАЛЕНИЙ

Родина Зозулинцеві. (Ч.К.УРСР).

У цього зозулинця найдрібніші квітки серед наших орхідей (до 4 мм). Забарвлені вони в темно-коричнево-рожевий колір, мають медовий запах і зібрані в густий, багатоквітковий, циліндричний колос.

Цвіте в червні-липні. Розмножується насінням та бульбами.

На Полтавщині вказувався на луках долин річок Псла і Вор-

скли (Іллічевський, 1928). В разі виявлення нових місць зростання потребує негайної і ретельної охорони.

ЗОЗУЛИНЕЦЬ САЛЕПОВИЙ

Родина Зозулинцеві. (К.К.СРСР; Ч.К.УРСР).

Ще 20 років тому, ця красива орхідея зустрічалася в околицях Полтави на луках в заплавах Ворскли та Коломаку. На межі весни і літа в лучному різотрав'ї можна було побачити свічки рідких верхівкових суцвіть з 5—12 фіолетово-рожевих квіток, які мали неглибоко трилопатеву губу з поодинокими крапинками та бульбовидною шпоркою.

В нецвітучому стані цю багаторічну рослину відрізняють дві маленькі кулясті бульби та лінійно-ланцетні листки, які скупчені при основі стебла. В основному розмножується насінням.

В області зустрічається дуже рідко, поодинокими екземплярами. Потребує індивідуальної охорони з виділенням заказників.

ЗОЗУЛИНЕЦЬ ШОЛОМОНОСНИЙ

Родина Зозулинцеві (К.К.СРСР; Ч.К.УРСР).

Видову назву рослина одержала через оригінальну будову квітки, пелюстки якої, за виключенням губи, звернені вгору і складені подібно шолому. Квітки блідорожево-бузкового кольору з ароматом кумарину. Губа чотирилопатева; між середніми лопатями її знаходиться маленький шиловидний зубчик. Густі, циліндричні, багатоквіткові суцвіття містяться на верхівці прямостоячого стебла, в нижній частині якого скупчені досить великі довгастоеліптичні тупі листки.

Розмножується корневими бульбами та насінням. Росте на перезволожених луках, на узліссях та по лісових галявинах. Відомі лише старі знахідки цього виду в околицях Полтави. На це в своїх працях вказував С. О. Іллічевський (1928).

В разі виявлення потребує індивідуальної охорони з виділенням заказників.

КОСАРИКИ ЧЕРЕПИТЧАСТІ

Родина Півникові. (ПОВК).

В червні, на вологих заплавах луках або лісових галявинах узліссях по Сулі, Пелу, Говтві, Ворсклі, Орчику зрідка можна побачити рослину, яка нагадує садові гладіолуси. Так, це їх дикі родичі — косарики черепитчасті. Міжнародна назва роду походить від латинського слова, що означає «шпага», «меч», бо листки мечовидної форми. Тонке стебло косариків закінчу-

ється однобічним суцвіттям сидячих рожево-лілових квіток, які пристосувались до запилення комахами, переважно бджолами. Рослина з підземною бульбоцибулиною. Потребує охорони, як вже рідкісний вид.

ПАЛЬЧАТОКОРІННИК ФУКСА

Родина Зозулинцеві (Ч.К. УРСР).

Своєю назвою рослина зобов'язана пальчато-глибоколопатовим плескатым корневим бульбам. Від інших орхідей відрізняється листками, зверху вони з сірувато-фіолетовими плямами. Особлива губа квітки — глибокотрилопатева, і як інші пелюстки, рожево-фіолетова, але з красивим візерунком з темних крапок та рисок.

Цвіте у червні-липні. Розмножується насінням і вегетативно. Росте на вологих заплавних луках, зрідка у негустих чагарниках та на галявинах. На Полтавщині цей вид зустрічався на луках у долині річки Ворскли (Іллічевський, 1928). При виявленні сучасних місць знаходження потребує найсуворішої охорони.

РЯБЧИК ШАХОВИЙ ТА МАЛИЙ

Родина Лілійні. (Ч.К.УРСР; ПОВК).

Квітки рябчика шахового в квітні-травні виключно гарно прикрашають заплавні луки. Стебло високе (до 50 см), з лінійними листками, на верхівці має велику похилу квітку з пелюстками пурпурово-червоного кольору з чергуванням світлих плям — як на шахівниці. Звідси і назва рослини — рябчик.

На жаль, в Полтавській області рябчик шаховий зустрічається вже рідше внаслідок порушення екологічних умов місцезростання і господарської діяльності людини. Не досить часто можна зустріти і рябчик малий, з квітками більш темного забарвлення, та з пелюстками, тупими на верхівці.

Обидва види потребують найсуворішої охорони та створення заказників в місцях найбільшого поширення.

БОЛОТЯНІ РОСЛИНИ

БІЛОЗІР БОЛОТНИЙ

Родина Білозорові (ПОВК).

Ця маленька болотяна рослина на перший погляд непомітна, а для комах навпаки, бо їх дуже приваблюють білі квітки з темними жилками і тичинками, що закінчуються жовтими кульками — пиляками.

Летить комаха в надії поживиться солодким нектаром, а його там немає. І не знає вона, що її жде невдача, а втім корисну справу для рослини робить, запилюючи квітки.

Назва рослини пов'язана, мабуть, з її використанням в минулому для лікування хвороб очей. В старовинних травниках і, навіть, в тибетській медицині вказувались рецепти про використання білозіру. На Полтавщині зустрічається зрідка невеликими заростями на заболочених луках по Удаю, Пелу, Ворсклі, Коломаку.

Необхідна охорона всіх відомих місцезнаходжень.

БОБІВНИК ТРИЛИСТИЙ

Родина Бобівникові (ПОВК).

Цю рідкісну для Полтавської області рослину можна спостерігати на болотах та озерах по річках Удаю, Сулі, Хоролу, Пелу, Ворсклі. Особливо вразлива картина в червні під час цвітіння бобівника трилистого, коли його суцвіття з чисельними квітками піднімаються, наче свічки. Поки бутони не відкриються, вони рожеві, а з розкриттям квіток стають білішими. Листки великі, трійчасті, схожі на листки бобових. Кореневище має здатність швидко рости (до 0,5 м в рік). Повітряні порожнини в ньому дозволяють рослині «мандрувати» по болотах, бо кореневище децю спливають над дном і розносять водою.

У місцях зростання бобівника трилистого з метою його охорони слід створювати заказники.

ГІРЧАК ЗМІІНИЙ

Родина Гречкові. (ПОВК).

Ракові шийки, вишній корінь, зміїовик — так ще називають цю рослину. Походять ці назви від великого здерев'янілого кореневища, яке змієподібно скручене і схоже на шийку рака. Деякі рослини цього роду гіркі на смак — звідти і родова назва. У кореневищі головні скарби рослини — вітаміни, запаси крохмалю, дубильних та інших речовин.

Стебло нерозгалужене, вкрите сидячими листками. На верхівці в травні-червні утворюється колосовидне суцвіття з дрібних рожевих квіток.

Зустрічається поодинокі або невеликими групами у лісостеповій частині області на заболочених заплавах луках по Хоролу, Пелу, Говтві, Ворсклі, Коломаку, Свинківці. Потребує утворення заказників.

ЖИРОВИК ЛЕЗЕЛЯ

Родина Зозулинцеві. (Ч.К.УРСР).

У цієї рослини, як і у деяких інших орхідей, два ланцетні, майже супротивні листки, а інші при основі стебла недорозвинені, лише у вигляді листкових піхв. Суцвіття — рідка китиця з жовтуватозелених квіток.

Квітує в першій половині літа. Росте на торфових болотах та заболочених луках. Розмножується насінням та вегетативно. Покосів та випасів не витримує.

На Полтавщині жировик Лезеля зустрічається в околицях міста Кременчука. Потребує індивідуальної охорони з виділенням заказників.

ЖУРАВЛИНА БОЛОТНА

Родина Брусничні. (ПОВК).

Поласувати смачними та дуже корисними плодами журавлини, які відрізняються антисептичними властивостями, можна перебуваючи на болотах північно-західних районів України. На Полтавщині зарості журавлини вказувалися вже давно (Гавриленко, 1928; Флора УРСР, 1957).

І, якщо подекуди ще збереглися, то така знахідка була б цінною, і потребувала б найсуворішої охорони.

Українська назва рослини пов'язана з тим, що її плоди люблять журавлі. В перекладі латинська назва означає «кисла кулька болотяна».

Журавлина — дуже привередлива рослина, бо нездатна до конкуренції з іншими видами, тому першою з'являється на сфагнових болотах. Побачити її можна в любую пору року — це невеликі вічнозелені кустики з дрібним шкірястим знизу білуватим листям. Цвіте в червні, суцвіття з рожево-білих квіток.

ЗОЗУЛИНЕЦЬ БОЛОТНИЙ

Родина Зозулинцеві. (Ч.К.УРСР).

В пору, коли весна зустрічається з літом, на болотах і заболочених луках у долині річок Сули, Псла, Ворскли і Орчика високо підносить свічки своїх рожевих небагатоквіткових суцвіть зозулинець болотний. Квітки цієї орхідеї шоломовидні, з дуже відігнутими назад зовнішніми листочками оцвітини та трилопатевою губою, бічні лопаті якої значно довші за середню. Розмножується переважно вегетативно. Не витримує покосів та випасів.

Зникає внаслідок зривання на букети та проведення осушувальних робіт. Необхідна найсуворіша охорона всіх відомих місцезнаходжень.

КРЕМЕНА ГІБРИДНА

Родина Айстрові, Складноцвіті. (ПОВК).

У другій половині квітня — на початку травня на берегах річок та на пісках в місцях виходу підпрунтових вод на схилах балок зацвітає кремена гібридна. Її численні сіророжеві запашні квітки зібрані в кошиковидні суцвіття. Прикореневі листки великі діаметром до 70—80 см з довгими черешками, розвиваються після закінчення квітнування. Розмножується насінням та розгалуженням кореневищ.

На Полтавщині знайдена в Лубенському районі та на болоті в околицях міста Полтави, де займає площу в декілька сот квадратних метрів і потребує взяття під охорону як пам'ятка природи.

ЛІКОПОДІЄЛЛА ЗАПЛАВНА

Родина Плаунові. (ПОВК).

Невеличка рослинка з плаунів, з коротким стеблом, яке густо вкрите лінійно-шиловидними листочками. Його лежача частина вкорінена, а прямостояча на верхівці розгалужена на дві гілки, де містяться своєрідні колоски, з яких утворюються спори. Цими спорами вона розмножується.

На Полтавщині зустрічається зрідка, переважно на болотах та заболочених луках Ворскли і Псла. Підлягає охороні як цінний для науки вид та представник флори України, що має дуже стародавнє походження.

ОМАН ВИСОКИЙ

Родина Айстрові, Складноцвітні. (ПОВК).

На вологих луках, балках і долинах майже всіх великих і малих річок Полтавщини літньої пори привертають увагу високі рослини з великими суцвіттями — кошиками. Міцне стебло з дуже широкими, цілісними листками, на верхівці розгалужене і закінчується суцвіттям. Рослина багаторічна, з товстим, дерев'янистим кореневищем.

Російська назва «девясил» пов'язана з цінними лікарськими властивостями кореневища, відвар яких згідно повір'я при вжитті надає дев'ять чарівних сил.

З метою охорони місць зростання оману високого слід створювати заказники. Рослину вирощують на Лубенщині, на полях Інституту лікарських рослин УААН.

ПЕРСТАЧ ПРЯМОСТОЯЧИЙ

Родина Розові. (ПОВК).

На заболочених луках та окраїнах озер, в долинах річок Удаю, Сули, Псла, Ворскли невеликі зарості утворює перстач прямостоячий, відомий в народній медицині під назвою «калган». Це невелика трав'яниста рослина, з тонкими розгалудженими стеблами, кожне з яких закінчується маленькою жовтою квіткою з 4 пелюсток на відміну від інших перстачів, квітка яких має 5 пелюсток.

В товстому кореневищі містяться різні, лікуючої дії речовини. Масові збори з метою заготівлі кореневищ швидко ведуть до зменшення чисельності рослин, тому вид потребує негайної і повсюдної охорони.

ПІВНИКИ СИБІРСЬКІ

Родина Півникові. (ПОВК).

Ці рослини, що цвітуть великими синіми квітками з кінця травня і цілий червень, на Полтавщині зустрічаються біля боліт в долинах річок Сули, Псла і Ворскли. В декоративному рослинництві створено чимало сортів цього виду із синіми, сніжно-білими, темно-фіолетовими, ніжно-блакитними та іншими кольорами квіток. Розмножуються насінням та вегетативно, розростанням кореневищ. Не витримують випасів та покосів. Підлягають охороні на всіх знайдених ділянках, як рослини вже рідкісні, зникаючі.

РОСИЧКА КРУГЛОЛИСТА

Родина Росичкові. (ПОВК).

Щоб побачити цю незвичайну хижу рослину, треба знати, де її шукати. Ні в лісі, ні на луках, а лише на верхових сфагнових болотах. Оскільки таких боліт на Полтавщині небагато, росичка круглолиста є рідкісною і потребує охорони.

Це багаторічна трав'яниста рослина з розеткою округлих прикореневих листків маленьких розмірів, вкритих залозистими червонуватими війками з блискучими краплинками, що блищать, наче роса. Звідси назва рослини. Та не прості ці крапельки. Вони приваблюють комах, які потрапивши на листок стають жертвою цієї комахоїдної рослини, яка перетравлює їх. Цікаво, що росичка здатна розрізняти здобич. Якщо на листок потрапить стебель-

це іншої рослини, то війки не реагуватимуть на таку здобич.

Літом рослина утворює вертикальне стебло з китицею білих зірчастих квіток.

Зустрічається на болотах, заплавах річок Псла, Груні і Ворскли. Охороняється в Малоперещепинському заказнику.

СИНЮХА ГОЛУБА

Родина Синюхові. (ПОВК).

Цю рослину вже давно не зустрічали на Полтавщині, хоча в минулому на вологих луках в долинах річок Сули, Грунь-Ташані, Мерли та Свинківки можна було побачити її поодинокі кущі. Причиною зникнення стали її цілющі властивості і китиці красивих синювато-блакитних квіток, величиною з квітку флокса, роличкою якого вона є. Піднімаючись на високому стеблі серед лучного різнотрав'я, вони ще здалеку приваблювали своїм яскравим кольором.

Якщо комусь пощастить знайти цю багаторічну рослину, то слід пам'ятати, що вона потребує найсуворішої охорони.

СФАГНУМ

Родина Сфагнові. (ПОВК).

Завдяки своїм незвичайним властивостям сфагнум має багато інших назв, наприклад «білий мох», «торф'яний мох». На відміну від інших мохів, сфагнуми не мають органів прикріплення, тому що їх нижня частина поступово відмирає, утворюючи поклади торфу. А росте мох на протязі всього життя (декілька десятків років) верхівкою.

В перекладі з грецької мови його назва перекладається — «губка», бо він здатний поглинати вологи в 30—40 разів більше власної ваги. Це йому вдається завдяки шару порожніх мертвих клітин, які знаходяться у листках. Втягуючи вологу, сфагнуми викликають заболочення місцевості. Через це їх ще назвали «маленькими агресорами». Властивість всмоктування та бактерицидна дія сфагнумів використовується в медицині.

На Полтавщині відомо 11 видів сфагнума: бахромчастий, болотяний, відстовбурчений, круглуватий, магеланський, облудний, притуплений, відігнутий, скупчений, центральний, однобокий. Останній вид мабуть вже зовсім зник. Всі інші сфагнуми зустрічаються досить рідко переважно на болотах північної частини області. Найбільш придатним місцем їх зростання на Полтавщині є пониження біля заповідного Малоперещепинського болота у Новосанжарському районі. Саме тут охороняються болотяний та магеланський сфагнуми.

ХАММАРБІЯ БОЛОТНА

Родина Зозулинцеві. (Ч.К.УРСР).

Низенька орхідея з дрібними жовтувато-зеленими квітками, зібраними в багатоквіткову китицю та яйцеподібними листками, скупченими в нижній частині стебла. Зустрічається на торфових та осоково-сфагнових болотах і вологих луках. Квітує в другій половині літа. Розмножується насінням та вегетативно.

Зустрічається рослина в околицях Полтави та с. Ковалівки Шишацького району (Определитель высших растений Украины, 1987). Зникає внаслідок осушення боліт. Потребує у випадку виявлення створення заказників.

ХВОЩ ВЕЛИКИЙ

Родина Хвощові. (ПОВК).

Багаторічна травяниста рослина до 1 м заввишки з кільцями розгалужених гілочок. Має два типи пагонів — зелені стерильні і жовтувато-білі — спороносні, на горі яких утворюються колоски з «шишкоподібних» листків, які мають спорангії з чисельними дрібними кулястими спорами. Під землею є кореневище, яке, розростаючись, дає нові пагони.

Міжнародна назва рослини походить від латинських слів, що означають в перекладі кінць та щетина — бо її зовнішній вигляд нагадує кінський хвіст. Ця стародавня вологолюбна рослина вказувалась для болота розташованого на склоні правого берега долини Ворскли, недалеко від села Опішня (Курінний, 1931).

ЧЕМЕРИЦЯ ЛОБЕЛІЄВА

Родина Лілійні. (ПОВК).

Дивно довго розвивається ця рослина; за 10 років життя дає лише один великий овальний листок. Для того, щоб з'явилися інші, а також волотисте суцвіття з невеликих білих чи жовто-зелених квіток, потрібен ще один, чи навіть, два десятки років. Про це, та те, що рослина отруйна, слід обов'язково пам'ятати, перш ніж торкатись до неї.

Вона ще зустрічається поодинокими кущами у лісостеповій частині області на болотах і заболочених луках у заплавах річок Удаю, Говтви і Мерли. Потребує утворення заказників в місцях зростання

ВОДЯНІ РОСЛИНИ

АЛЬДРОВАНДА ПУХИРЧАСТА

Родина Росичкові. (ПОВК).

Багаторічна підводна рослина, яка в XVII ст. була вперше знайдена в Індії і названа на честь ботаніка У. Альдрованді. Горизонтальне стебло з чисельними листками у вигляді пухирців спливає на поверхню води в період, коли з'являються надводні квітконоси. Листкова пластинка має незвичайну структуру з двох напівкулястих частин розділених середньою жилкою, що пов'язано з хижим способом існування рослини. Від найменшого дотику частки листка зтуляються, в них потрапляють дрібні комахи і перетравлюються протягом місяця. Після цього листок здебільшого відмирає. Але альдрованда може житися також самостійно, як кожна зелена рослина.

Зимує у вигляді бруньок, з яких навесні розвиваються нові рослини. На Полтавщині зустрічається рідко, утворюючи зарості на озерах та болотах. Охороняється в Борівському та Малоперещепинському заказниках.

ВОДЯНИЙ РІЗАК АЛОЄВИДНИЙ

Родина Жабуринові. (ПОВК).

Під берегами річок і в озерах Полтавщини на неглибоких місцях можна побачити вільноплаваючу рослину з маленькими білими квітками і листям, зібраним розеткою. Стривайте! Не чіпайте цю рослину! Це небезпечно. Її листя має по краю колючі зубці, які можуть нанести поранення. Так захистилася ця рослина. І ще, в неї є цікава особливість: при проростанні вона утворює коріння, а під час цвітіння вільно плаває на поверхні води. В разі висихання водойм, рослина опускається на ґрунт і вкорінюється.

Охороняється в Малоперещепинському заказнику Новосанжарського району.

ЛАТАТТЯ БІЛЕ І СНІЖНОБІЛЕ

Родина Лататтеві. (ПОВК).

Цю рослину з чарівними білими квітками ботаніки назвали ім'ям Німфеї. Древні греки вважали, що богиня Німфа, яка уособлювала животворну силу природи, перетворилась в прекрасне латаття. Водяна рослина, яка до дна водойми прикріплюється великим міцним кореневищем, багатим на крохмаль.

Ним ласують ондатри, водяні пацюки. Від кореневища відходять довгі черешки і квітконіжки, що виносять на поверхню води листя та поодинокі квітки. Цвіте з кінця травня до серпня, але не завжди в цей час можна бачити чудові білі квітки. Латаття біле — є біологічним годинником і рослиною барометром. Її квітки з'являються над водою з появою сонця, ввечері і вночі їх не побачиш, бо вони ховаються під воду, а в дощову погоду не розкриваються.

Зустрічається (латаття біле) по всій області в заплавах річок, озерах, на очеретяних болотах, старих ставках, утворюючи зарості. Зникає внаслідок освоєння територій меліоративними заходами, збирання квіток під час цвітіння. Потребує ретельної охорони.

Охороняється на болотах заказників: у Великому та Рєвазівському, які розташовані у Новосанжарському районі.

Рідкісним видом Полтавської області, що утворює невеликі зарості в річках і озерах є латаття сніжно-біле, що також потребує охорони.

ПУХИРНИК ЗВИЧАЙНИЙ ТА МАЛИЙ

Родина Пухирникові. (ПОВК).

Підводна комахоїдна рослина-хижак. Але побачивши її ви, напевне, не злякаєтесь, а навпаки замилуєтесь ніжним зеленим стеблом з розсіченими листками. Під час цвітіння над водою піднімаються квітконоси з жовтими квітками. У зв'язку з плаваючим способом життя корені у неї відсутні. Ловчий механізм цієї хижої рослини досить цікавий. На нитковидних листках знаходяться малі (2—3 мм в діаметрі) блідо-зелені пухирці (від цього і назва рослини), які мають вхідний клапан і чутливі війки. Від дотику клапан відкривається лише всередину. Якщо жертва потрапила у пухір, вирватись з нього вона не може. Процес травлення відбувається швидко і через 15—20 хвилин клапани пухирців відхиляються і вони готові сприйняти нову «порцію» їжі. Пухирник — найпрожорливіший з усіх рослин-хижаків. Оселяючись на мілководді, рослина з'їдає більшу частину дрібних комах, дафній, циклопів.

Досить розповсюджена рослина на берегах річок — Удаю, Псла, Сули, Ворскли, Коломака, а також в озерах. Охороняється в заказниках: Малоперещепинському, Борівському, Рєвазівському.

САЛЬВІНІЯ ПЛАВАЮЧА

Родина Сальвінієві. (Ч.К.УРСР).

В природі є різні дива — водяна папороть одне із них. Незви-

чайна рослина, що складається лише з плаваючого стебла та листя, що утворює скупчення на поверхні водойм з більш-менш повільною течією. Попарно сидячі листки пробіскують срібними краплями — це пухирці повітря між ворсинок. А під водою — наче справжній корінець — видовжений опушений листок — видозміна пов'язана з водним існуванням. При основі листків, у серпні-вересні, можна побачити невеликі коричнюваті кульки, в яких дозрівають спори різні за розміром, що восени осідають на дно, а весною проростають. Отже сальвінія плаваюча — однорічна водяна папороть. Загрозою для її існування є забруднення водойми, тому потребує охорони шляхом заповідання та збереження чистих водойм в яких утворює зарості.

Зустрічається ще досить часто по заводях річок, на озерах та болотах. Подекуди є біля берегів річок Ворскли, Псла, Сули, Хоролу, Удаю, Коломака.

**РАРІТЕТИ ТВАРИННОГО СВІТУ
ПОЛТАВЩИНИ**

Рарітет — рідкість, цінність... —
із словника іноземних слів.

КОМАХИ

БДЖОЛИНІ

Родина Бджолині. (К.К.СССР).

Включають в себе велику кількість видів жалячих перетинчастокрилих. Комахи середніх розмірів з покритим волосками черевцем і пристосуванням на задніх ногах для збору пилку. Більшість видів живе сім'ями, будуючи соти з комірками, які заповнюються медом або служать місцем для розвитку личинок. Людина одомашнила медоносну бджолу, використовуючи продукти її діяльності. Бджолині мають велике значення як запилювачі рослин. Ближче ознайомимось з видами, яких ретельно треба охороняти.

Бджола-тесляр за зовнішністю нагадує джмеля. Забарвлення тіла чорне з синім металевим блиском, крила фіолетові теж з металевим блиском. Тіло вкрите чорними волосками, його довжина 20—27 мм. На Полтавщині оселяється в стовбурах сухих дерев, в телеграфних стовпах, у стінах дерев'яних будівель. Вигризає великі комірки. Живиться на квітках розоцвітих, складноцвітих та інших, які запилює. Все літо їх можна бачити на квітках, де вони харчуються і збирають корм для личинок, або літають вздовж старих балок дерев'яних будівель, відшукуючи місце для нового гнізда. Чисельність скорочується в зв'язку з господарською діяльністю людини. Необхідна широка пропаганда збереження виду.

Джміль звичайний. Лоб нижче вусиків вкритий чорними волосками, спинна сторона в чорних або коричневих волосках. Задня частина черевця вкрита оранжевими або жовтими волосками іноді з домішкою коричневих.

На Полтавщині перебування цього джмеля відмічено на луках, в межах ареалу зустрічається поодинокі. Живиться переважно на рослинах із родини айстрових та глухокропивових.

Джміль лезус має тіло вкрите яскраво жовтими, а груди зверху рудими волосками. Рідкісна комаха. Живе в степах, по луках. Гніздо мостить на поверхні землі. Живиться на рослинах з родини бобових, глухокропивових, айстрових. Один з найефективніших запилювачів конюшини.

Джміль моховий подібний по забарвленню до лезуса. В недалекому минулому цей вид був дуже поширений по всій Україні і Полтавщині. Найчастіше зустрічається на луках, в заплавах річок, в долинах ярів і балок. Запилює рослини з родини айстрових і бобових.

Дуже гарний зовні — джміль пластинчастозубий. Задня час-

тина його черевця вкрита — рудими волосками, а груди — жовтими. Цей джміль живе невеликими сім'ями на луках нашої області. В нього є одна особливість. Свої гнізда будує в норах гризунів. Живиться комаха на рослинах з родини бобових, особливо на конюшині лучній, і являється її чудовим запилювачем.

Найбільш чутливим до господарської діяльності людини є джміль степовий. Його тіло має чорне опушення і жовті черевце та груди. По грудях проходить чорна перев'язь. Колись це був широко розповсюджений вид, а зараз він рідко зустрічається на Полтавщині.

З метою охорони джмелів необхідно раціонально застосовувати отрутохімікати, вести пропаганду серед населення цінності видів, оберігати місця знаходження гнізд. Необхідна і організація спеціальних заповідників.

БРАЖНИКИ

Родина Бражники. (К.К.СССР; Ч.К.УРСР).

Це яскраво забарвлені комахи, які мають товсте черевце і груди. Політ їх стрімкий. Метелики миттєво зникають з поля зору. Передні крила вузькі, значно довші від задніх. Нектар висмоктують довгим хоботком, не сідаючи на квітку, а повисаючи над нею. В пошуках місць живлення і відкладання яєць вони долають сотні кілометрів. Їх гусениці великі, неопушені, на задньому кінці мають виріст, що нагадує ріг. Чисельність більшості видів бражників скорочується і вони потребують охорони. По-знайомимось з цими видами.

У бражника дубового метелик має передні крила вохристо-жовті з темними поперечними смугами, задні — буровато-жовті. Протягом року виводиться одне покоління. Гусінь зелена з загостреною зверху головою і голубуватим рогом, на череві оранжеві кільця і жовті смуги з боків. Живиться листям дуба. В дібровах, парках, листяних лісах зустрічаються поодинокі метелики. Причини зникнення не встановлені, але їх зв'язують зі зменшенням площ листяних лісів і застосуванням отрутохімікатів.

Бражник «мертва голова» дістав назву в зв'язку з наявністю на спині жовто-бурового малюнка, що нагадує череп і пару кісток. На передніх крилах є добре виражений бурий малюнок з ліній, плям та смужок. Черевце в жовтих та чорних кільцях, перетятих повздовжньою смугою. Побачити комах можна вночі. Хоботком метелик не може брати нектар, а живиться соком дерев, бджолиним медом з вуликів. Може пицати і скрипіти.

Жовто-зелена з синім та чорно-жовтим штрихами гусінь живиться в основному листям культурних і диких рослин родини пасльонових.

Рідкісний зникаючий вид. Зустрічається поблизу живоплотів, у садах, парках, на пісках, іноді на придорожних стовпах і стінах будівель. Причиною зникнення є зменшення забур'янених пасльоновими ділянок землі, широкого запровадження хімічних обробок картоплі та інших культурних рослин, паркових насаджень, знищення комах на пісках, колекціонування.

Бражник Прозерпіна, на відміну від інших, малий метелик з вузькими видовженими крилами і потовщеним валькуватим тілом. Передні крила сіро-зелені, з широкими темними краями і широкою оливково-зеленою перев'язкою посередині, задні — вохристо-жовті, по краю з чорною облямівкою. Тіло сіро-зелене.

Протягом року виводиться одне покоління. Гусениця зелена або сіра з чорними повздовжніми чи косими штрихами і рядами білих крапок з боків тіла. Він зрідка зустрічається в лісостеповій зоні області у добре пропрітих сонцем долинах і низинах, на узліссях вологих лісів, по берегах водойм, в парках (травень-червень). Причина зменшення чисельності прозерпіни — проведення меліоративних заходів.

До зникаючих на Полтавщині відноситься і бражник-джмелевидка. У метеликів цього виду на передньому крилі вузька чорна кайма. Основа черевця зелена, а потім іде чорний і рудий пояс. Закінчується черевце чорним кінчиком. Зустріти описаний вид можна на луках, схилах, галявинах, по чагарниках, особливо там, де ростуть рослини з родини черсакових.

Для збереження рідкісних бражників необхідно створити охорону ділянок в місцях їх існування, вести пропаганду серед населення.

ВЕДМЕДИЦІ

Родина Ведмедиці. (К.К.СССР).

Таку назву дістали завдяки тому, що їх гусениці вкриті густими довгими волосками. Метелики середніх, іноді великих розмірів. Вдень їх можна зустріти в траві чи в кронах дерев де вони сидять склавши крила дашком.

Ведмедиця гера має передні крила чорні з зеленуватим вплиском, що перетинаються кремовими смугами, з яких крайня пара нагадує латинську літеру «V». Задні крила червоні з двома досить великими округлими чорними крапками та однією довгастою плямою. Груді чорні з кремовими смужками. Зустрічається в липні сфізь, але чисельність низька. Гусениця (до 50 мм завдовжки) знизу яскраво-червона, зверху — чорна, густо вкрита червоними крапочками. Живиться подорожником, конюшиною, листям дуба.

Для збереження виду необхідна широка природоохоронна пропаганда серед населення.

В ведмедиці-хазяйки передні крила чорні з металевозеленим відблиском, білими і жовтими плямами. Довжина переднього крила 25—28 мм. Задні крила яскраво-червоні з чорними смугами по передньому краю і чорною плямою посередині зовнішнього краю. Груді чорно-зелені з двома продовжними жовтими смугами, черевце червоне з чорною смугою вздовж спинної його сторони.

На Полтавщині звичайний і досить часто зустрічаємий метелик. Живе в листяних та мішаних лісах, на галявинах і узліссях, по долинах лісових річок, струмків. Метелики літають в червні-липні. Гусениці зустрічаються на кропиві дводомній і глухій, жовтецях, та на інших рослинах. Вид повинен охоронятися в заповідниках та місцях скупчення комах. Необхідне раціональне викристання отрутохімікатів при боротьбі з шкідниками лісу, для збереження всіх згаданих видів.

ВУСАЧ ВЕЛИКИЙ ДУБОВИЙ

Родина Усачі. (К.К.СРСР).

В кінці весни і в першій половині літа на старих дубах, особливо хворих, можна зустріти великого однотонного чорного з червоно-коричневими надкрилами на вершку жука з набагато довшими за тіло у самця і рівними довжині тіла самки вусиками. Тіло видовжене, сягає 65 мм довжини. Личинки розвиваються в деревині дуба, роблячи ходи під корою. На дереві протягом багатьох років живе декілька поколінь вусача. В зв'язку з вирубуванням старих дібров вид став малочисельним. Щоб не допустити його вимирання необхідна охорона великих старих дубів, придатних для розвитку личинок вусача.

ЖУК-ОЛЕНЬ

Родина Рогачі. (К.К.СРСР).

В дубовому лісі, де з пошкодженого дерева витікає сік, можна побачити незвичайні турніри великих жуків із надмірно великими рогами. Таким способом жуки-олені завойовують собі право поласувати улюбленою їжею. Літніми теплими вечорами вони з сильним гудінням снують над верхівками дубів, тримаючи тіло майже вертикально. Це найбільші і одні з найкрасивіших в нашій фауні жуків. За наявністю красивих розгалужених як у оленя рогів їх не сплутаєш ні з ким. Самки замість рогів мають шип, вони менші за розмірами від самця.

Живуть дорослі жуки всього один місяць. Найінтенсивніший

їх літ припадає на травень-липень. Більшу ж частину свого життя, близько п'яти років, жуки-олені перебувають в стадії лялечки, яка живе в гниючій деревині дуба і нею живиться.

В останні роки чисельність комах різко скорочується в зв'язку зі зменшенням придатних місць для існування, колекціонування, застосування отрутохімікатів в лісовому господарстві. З метою збереження виду необхідне раціональне використання старих дубових лісів, природоохоронна пропаганда серед населення.

КТИР ГІГАНТСЬКИЙ

Родина Ктирі. (К.К.СССР; Ч.К.УРСР).

В загальному вигляді комахи все говорить про пристосування до хижацтва. Слина має сильну отруту, від якої вжалені комахи миттєво гинуть. Вражає швидкість і безпомилкова реакція ктирів: мить, короткий злет і жертва вже висмоктується хижакком. Вони незвичайно ненажерливі, і полюють безперервно. За свою поведінку ктир в перекладі з латинської має назву — «гігантський сатана». Личинки ктирів живуть в землі. Вони теж хижаки, живляться личинками інших комах, часто шкідливих.

Комаха відрізняється струнким видовженим тілом, чіпкими ногами, великою головою і коротким хоботком. Це чи не найбільша муха нашої фауни. Тіло має сірий колір, його довжина 30—50 мм, ноги чорні. Як правило, ктирі гріються на сонці і при небезпеці чи появі здобичі готові миттєво полетіти.

Ктир гігантський рідкісний зникаючий вид, на Полтавщині виявлені поодинокі особини.

Причиною зменшення чисельності є розорювання цілинних земель, застосування пестицидів. Щоб зберегти цей вид комах, необхідно збільшувати площі степових заповідників, де він охороняється, створювати невеликі заповідні ділянки із залишками цілинного різнотрав'я та чагарників по степових байраках.

КРАСОТІЛ ПАХУЧИЙ

Родина Туруни. (К.К.СССР).

Інколи можна зустрітись з великим, до 30 мм довжиною жуком, тіло його темно-синє, а надкрила яскраво-зелені, який в пошуках здобичі швидко бігає по землі і повзає по деревах вгору і вниз. Це красотіл пахучий. А здобиччю йому, як і його личинкам, служать волохаті гусениці небезпечних шкідників лісу: непарного шовкопряда, монашки, чубатки та інших, яких птахи майже не поїдають.

Це дуже корисний жук. При достатній кількості красотіли

здатні стримати розмноження шкідників і врятувати ліс від загибелі. Їх діяльність настільки ефективна, що жуків спеціально розводять в інсектаріях і випускають в ліси для боротьби з непарним шовкопрядом і іншими шкідниками.

Поширений в лісних місцях області, але чисельність його різко скорочується. Щоб підтримувати кількість цих жуків на оптимальному рівні, необхідно раціонально застосовувати отрутохімікати в лісовому господарстві, вести роз'яснювальну роботу про велику користь даного виду комах.

МЕГАХІЛА ОКРУГЛА

Родина Мегахіліди. (К.К.СРСР).

Цю середніх розмірів бджолу розводять і випускають для запилення люцерни. Довжина її чорного з білим опушенням тіла 8—10 мм. У самки є «черевна щітка» — густі білі волоски, розташовані на нижній частині черевця. Живе на узліссях і галявинах, схилах балок, цілинних ділянках степу, насінниках люцерни. Гнізда будує з вирізаних гострими щелепами шматків листя рослин, частіше люцерни, в порожнинах під камінням, в глиняних стінах, між дошками. Слід проводити пропаганду про користь виду.

МЕЛІТУРГА БУЛАВОВУСА

Родина Андреніди. (К.К.СРСР).

На узліссях, в степу, в сухих балках, полезахисних смугах, на перелогах, лугах і на посівах люцерни зустрічається подібна на медоносну бджолу комаха. Тіло чорне, крила коричневі. Голова і груди вкриті короткими жовто-коричневими, а черевце сірувато-жовтими волосками. Гніздо будує в землі, живе невеликими колоніями. Це — один з основних запилювачів люцерни. Але в зв'язку з застосуванням отрутохімікатів чисельність виду на Полтавщині стала досить низькою. До скорочення особин мелітурги булавовусої, як і інших запилювачів люцерни, веде і те, що не скрізь дотримуються всіх вимог вирощування насінників цієї культури. Досить мало її сіють широкорядно. Бувають випадки, коли під час цвітіння коли запилювачі найбільш активні, рослини інтенсивно зрошують. До скорочення виду веде й вирубання лісополос, розміщення насінників в місцях з активним використанням пестицидів і мінеральних добрив.

ПАРУСНИКИ

Родина Парусники. (К.К.СРСР).

Великі красиві денні метелики з широкими крилами. Краї

задніх крил мають виїмку і часто хвостовий виріст. Забарвлення метеликів, що зустрічаються у нас, як правило, жовте, світле або біле. На крилах іноді є барвисті плями чи світлий малюнок. Більшість парусників була описана Ліннеєм у 18 ст. За свою оригінальність вони одержали міфічні назви Древньої Греції. Подалірій — син бога лікування, лікар; Махаон — теж лікар, рідний брат Подалірія; Мнемозина — богиня пам'яті; Аполон — бог сонця, бог мистецтва. Всі види парусників стали малочисельними і потребують охорони.

Махаон. Крила метелика яскраво-жовтого кольору із жилками, що обпилені чорними лусочками та з яскраво-чорнобарвистим малюнком. В задньому кутку заднього крила є червонувато-буре очко. Хвостовидний придаток задніх крил чорний, довжиною близько 10 мм. Розмах крил до 85 мм. Поширений на Полтавщині. Літ метеликів в травні-червні. Живе на польових дорогах, на узліссях, в садах. В жаркі дні прилітають до калюж на лісових дорогах пити воду. Великі зелені гусениці махаона прикрашені чорними поперечними смугами і червоними цяточками. Волосків не мають. Живуть на моркві, кропі і їх диких родичах. Чисельність скорочується внаслідок господарської діяльності людини та колекціонування метеликів любителями.

Мнемозина. Передні крила білі з двома чорними плямами кожне, краї з широкою димчастою смужкою, внутрішні краї задніх крил чорні, розмах до 60 мм. На Полтавщині рідкісний вид. Зустрічається по узліссях і галявинах мішаних і листяних лісів. Літає з травня до середини липня. Гусениці чорні з повздовжніми рядами червоних плям, живуть на рослинах з роду ряс.

Подалірій. Досить великий метелик, з світло-жовтими крилами, на яких є чорні поперечні смужки, що звужуються до заднього краю. Задні крила з однією сірою смугою посередині. Їх зовнішній край, як і передніх, чорний, з півмісяцевими голубими плямами. Хвостовидний придаток довгий — 15—20 мм. Розмах крил до 80 мм. Літ метеликів у квітні-травні, а потім у серпні. Гусениці короткі зеленого кольору з малюнком із косих жовтих ліній і бурих плям. Живуть на груші, терні, сливі, абрикосі.

Зустрічається в лісостеповій та степовій зоні області. Зникають парусники внаслідок господарської діяльності людини та колекціонування. Для збереження парусників треба заборонити колекціонування, вести широку природоохоронну пропаганду серед населення.

Парусник поліксена. Тіло жовте, крила зубчасті, з чорною облямівкою та чорними смужками і цяточками. На задніх крилах є червоні серпички, облямовані чорним. Літ метеликів з середини квітня до червня-липня. Гусениця бура або зеленувато-

жовта, з червоними м'ясистими виростами. Живе на хвилівнику, листям якого живиться. Протягом року розвивається лише одне покоління.

В області зустрічається в лісостеповій зоні, але трапляється на окремих ділянках степу. Живе, як правило, на узліссях, галявинах і вздовж доріг у соснових лісах.

Причиною зменшення чисельності є застосування хімікатів та створення штучних водойм людиною. Різкі коливання їх рівня на протязі доби нерідко призводять до затоплення заплави і загибелі гусені та лялечок. Цей вид парусників не занесено до «Красной книги СССР», він згадується в «Червоній книзі УРСР».

ПЕРЕЛИВНИЦЯ ВЕЛИКА

Родина Німфаліди. (К.К.СССР).

Інколи на узліссі на вологій землі або біля калюж сидять періодично відкриваючи і складаючи свої чудові крила метелики. Це переливниці великі, колір крил яких весь час переливається. Загальне забарвлення крил самця темно-буре з яскравим синьо-фіолетовим відблиском, самки — світло-буре, їх довжина 31—37 мм. На передніх крилах два ряди косих білих плям, на задніх — пряма біла смуга, на задньому їх куті — руда кільцеподібна пляма. Гусениці зеленого кольору з косими жовтими смугами. На Полтавщині нечисленний вид.

Живе в розріджених листяних лісах, по узліссях, галявинах. Літають метелики в липні-серпні. Гусениці живуть на різних видах родин вербових, рідше на осиці.

Необхідна охорона виду в заповідниках, збереження підліску під час лісозаготівель, раціональне застосування отрутохімікатів в лісовому господарстві.

РОФІТОІДЕС СІРИЙ

Родина Галіктиди. (К.К.СССР).

Ця комаха важливий запилювач люцерни. Вона має незвичайну для нас назву рофітоідес сирій. Тіло чорне, довжиною 8 мм, черевце з широкими жовтуватобурими смугами позаду кілець, вкрите білуватими волосками. Живе на лісових галявинах і узліссях, луках, схилах балок, посівах люцерни. Утворює невеликі колонії, гніздиться на посівах люцерни або поблизу від них. Для охорони необхідне обережне застосування отрутохімікатів на насінниках люцерни, широка пропаганда користі виду.

САТУРНІЙ

Родина Сатурнії. (Ч.К.УРСР).

До сатурній належить лише декілька видів найкрасивіших

і великих метеликів. В центрі крил є по одній плямі, що нагадує очко, подібні до плям на хвостовому оперенні павичів. Звідси і походить російська назва «павлиноглазки». Всі види сатурній через низьку чисельність необхідно охороняти. Ознайомимось з двома метеликами, що є найменш чисельними.

Сатурнія-аглія. Метелик з рудувато-бурими крилами. Розмах крил до 60 мм. Очко утворене серединною білою плямою, оточеною синьо-фіолетовим і чорним кільцями. Літає переважно в сутінках, часто прилітає на світло, хоча її можна побачити і вдень. Живе в листяних і мішаних лісах, іноді у парках, садах, чагарниках. Гусениці зелені, з горбом в передній частині тіла. По боках проходить яскрава повздовжня світла лінія, а все тіло в білуватих смужечках і плямах. Живляться листям берези, дуба, граба, липи, верби, вільхи, ліщини та інших дерев. Протягом року має одне покоління. Метелики літають з квітня по червень. Зустрічаються лише поодинокі особини. Ось чому для збереження сатурнії-аглії необхідно створити заповідники в місцях їх перебування.

Сатурнія мала. Метелик має середні розміри, широкі крила, товсте опушене черевце. Крила зі складним малюнком на кремовому фоні. На кожному крилі розміщуються подібні до ока плями, утворені різнокольоровими концентрованими кільцями.

Зустрічається на узліссях, вкритих чагарниками схилах пагорбів, у листяних лісах, на галявинах, порубах, просіках, по краях лук, боліт, полів. За сезон розвивається одне покоління. Дорослі гусениці зелені з золотистими бородавками, молоді — чорні з жовтим малюнком. Літ метеликів з квітня по червень включно. Є дані про розведення сатурнії в неволі. Для збереження виду необхідна охорона в місцях найбільшої концентрації його особин. В області поширена скрізь, але досить незначною кількістю.

СКОЛІЇ

Родина Сколії, (К.К.СРСР).

Великі жалячі комахи, що нагадують ос. Більшість сколій є паразитами небезпечних шкідників сільського та лісового господарства. Їх розводять і випускають в місця концентрації шкідників.

Сколія-велетень — найкрупніша серед перетинчастокрилих, зовні подібна до шершня. Тіло й кінцівки чорні, лише зверху черевця по дві великих жовтих плями. Тіло вкрите чорними і рудими волосками. Крила димчасто-темно-жовті з металевим відблиском.

Живиться нектаром і пилком багатьох рослин. Більшу час-

тину життя самка перебуває в ґрунті або в купах гною, шукаючи здобич. Лише, щоб похарчуватися на квітках, виходить на поверхню. Жертвами сколії є личинки жука-носорога і деяких інших комах. На черевці паралізованої личинки сколія відкладає одне яйце. Личинка, що з'являється із яйця, поїдає жертву поступово: вона ще довго залишається живою.

На Полтавщині сколія-велетень звичайний, але нечисленний вид.

Сколія степова подібна до сколії-велетня, лише має чорну голову та замість чотирьох плям на черевці розміщені дві жовті смуги, за розмірами менша за попередню.

Живе в цілинному степу по балках, острівках лісу, на лісових узліссях і галявинах. Личинки степової сколії розвиваються на личинках різних пластинчатовусих жуків.

Причиною зменшення чисельності є розорювання цілинних земель. Для збереження сколій необхідно охороняти ділянки цілинного різнотрав'я та чагарників по степових балках.

СОВКИ

Родина Совки. (К.К.СССР).

Совки, до яких належить совка сокіркова і стрічкарка малинова, дістали назву за наявністю позаду голови комірця, утвореного із м'якеньких волосків. Тому спостерігається деяка подібність голови метелика до голови сови. За сутінковий спосіб життя її називають нічницями. Існує багато видів совок, серед яких є шкідники.

Совка сокіркова. Передні крила світло і темно фіолетового відтінку з рожевим і покриті хвилястими темними смугами довжиною 14—15 мм. Задні крила сіро-білі, з темно-сірим краєм. Тіло в густому опушенні.

Живе на степових ділянках, схилах ярів, лісових галявин.

Літ в травні-червні, Живиться на квітках. Гусениці розвиваються на сокирках і аконіті.

Вид стає рідкісним.

Стрічкарка малинова. Передні крила рудувато-сірі, з чисельними лініями і смугами, розмах до 60 мм, задні — малиново-червоні, посередині з чорною нерівною смугою і чорним краєм. Тіло густо опушене.

На Полтавщині звичайний, але нечисленний метелик. Живе по дібровах і в мішаних лісах з дубом. Метелики літають з кінця липня до вересня. Темно-руді гусениці живуть і живляться на дубах.

Необхідне раціональне використання отрутохімікатів в лісах, пропаганда охорони совки сокіркової і стрічкарки малинової, створення заповідників.

СТАФІЛІН ПАХУЧИЙ

Родина Стафілініди. (К.К.СРСР).

Іноді під камінням, в гниючих рослинних рештках, під стовбурами повалених дерев можна побачити темно-бурого, майже чорного жука з короткими надкрилами і видовженим тілом. Потривожена комаха часто загинає догори черевце. Це стафілін пахучий — малочисельний вид, що зустрічається по всій території Полтавської області. Жуки і личинки живляться комахами — шкідниками лісу і поля.

СТРОКАТКА ЛЕТА

Родина Пістрянки. (К.К.СРСР).

Невеликі метелики з довжиною переднього крила — 12—13 мм. Сама назва говорить про їх забарвлення. Крила і черевце червоне, на передніх крилах по три чорних крапки, кінцеві частини крил чорні. Голова, вусики і груди чорні. На території Полтавської області поширення виду спорадичне.

Живе в різнотравних степах, на схилах балок. Літає в липні — серпні. Живлення гусениць відбувається на чебрецях і миколайчиках.

Необхідна охорона в заповідниках. Створення заповідників, широка пропаганда охорони виду.

ШОВКОПРЯД КУЛЬБАБОВИЙ

Родина Шовкопряди. (Ч.К.УРСР).

В кінці серпня по жовтень на добре прогрітих сонцем вологих луках і галявинах, в лісі, на схилах пагорбів, залізничних насипах і придорожних схилах можна побачити літ середніх розмірів метелика з жовто-вохристого кольору крилами і темним зверху черевцем. Це літає шовкопряд кульбабовий. Назва метелика свідчить про те, що він живиться переважно кульбабою. Гусениця волохата, зверху темна з широкими поперечними оранжевими смугами. За сезон розвивається одне покоління. Причини зменшення чисельності невідомі, а заходи по охороні не розроблені.

На Полтавщині зустрічаються поодинокі екземпляри. Для збереження виду необхідно виявляти і охороняти місця існування шовкопряда, створювати заповідники.

Такі заходи охорони необхідно здійснити і по відношенню до шовкопряда-ендроміс, який в Полтавській області зустрічається теж, але дуже рідко.

П Л А З У Н И

ГАДЮКА СТЕПОВА СХІДНА

Родина Гадюкові. (Ч.К.УРСР).

Відомо, що більшість людей панічно бояться і ненавидять гадюк. Таке відношення пов'язане з хибним твердженням, ніби всі змії дуже небезпечні тварини. Це стосується і гадюки степової. Але за офіційними даними на території України невідомі випадки смерті людей від її укусів. Описувана гадюка — невелика за розмірами, до 0,5—0,6 м довжиною. Зверху колір бурувато-сірий, з темною зигзагоподібною смужкою вздовж хребта, яка інколи розбита на окремі ромбовидні плями. Голова плоска, трикутна, різко відокремлена від тулуба. Кінчик морди загострений.

Після холодів на поверхні гадюка з'являється в квітні місяці. Залишивши нори гризунів, тріщини в ґрунті, порожнини між каміннями і інші сховища, тварини линяють, а потім починають парування. Самці активно відшуковують самок і біля однієї самки часто відбуваються «шлюбні ігри». В серпні гадюка народжує від 5 до 10 гадючат. Тривалість життя гадюки 7—8 років. На зимівлю ховається в жовтні місяці.

Весною після спарювання живиться в основному ящірками, а в літній період гризунами, великими комахами. Поїдає вона також пташенят деяких видів птахів, що гніздяться на поверхні землі, зрідка її здобиччю бувають безхвості амфібії. Зустрічається на нерозораних степових ділянках, в чагарниках, на схилах ярів, в лісосмугах. Віддає перевагу відкритим місцям.

В Полтавській області заселяє в основному південні райони: Кобеляцький, Глобинський, Кременчуцький, Ново-Санжарський і інші. Чисельність скорочується внаслідок розорювання цілинних ділянок, нераціонального використання отрутохімікатів і фізичного знищення людиною. Корисна гадюка степова тим, що знищує велику кількість шкідників сільського господарства. Має цінну для медицини отруту. З метою охорони необхідно оберігати місця існування виду, а також проводити роз'яснювальну природсохоронну роботу серед населення.

МІДЯНКА

Родина Вужові. (ПОВК).

На прогрітих сонцем сухих галявинах лісів, на узліссях і вирубках, іноді в стелу і на луках можна зустріти порівняно невелику (60—70 см) з сильним валькуватим тулубом і короткою

цлоскою мордою змію. При зустрічі з людиною вона намагається втекти, але часто на відміну від інших змій швидко скручується в клубок, ховаючи голову. Якщо до нього торкатися палицею чи іншим предметом, то клубок стискується, а потім раптом чується нездовготривале шипіння і в вашу сторону викидається передня частина тулуба, при чому змія намагається укусити. Цих безвинних тварин в народі помилково приймають за дуже небезпечних отруйних гадюк і тому безжалісно знищують. Проте від гадюки мідянка легко відрізняється відсутністю вздовж спини темної зигзагоподібної смуги і круглою (а не вертикальною, як у гадюки) зіницею ока, відсутністю отруйних залоз. Забарвлення верхньої сторони тіла мінливе, але самці частіше мідно-червоного кольору (звідси і назва тварини), самки сіро-буруваті.

Після пробудження від зимової сплячки в кінці квітня — на початку травня мідянки приступають до парування. В організмі матері яйця залишаються досить довго. В серпні самка відкладає від 3 до 15 яєць, з яких відразу вилуплюються малята. Іноді вони виходять з яйцевих оболонок ще у тілі матері. Сховищами мідянці служать нори гризунів і ящірок, простори під камінням і зваленими стовбурами дерев. Там вони і зимують. Живиться ящірками, неотруйними зміями, вужами, полівками, лісовими мишами, інколи земноводними, пташенятами, комахами. Активна в першій половині дня, а в спеку ховається.

На Полтавщині зустрічається скрізь, де є ліси, але її чисельність скорочується. Спеціальних природоохоронних заходів, на наш погляд, застосовувати не потрібно. Слід вести широку роз'яснювальну роботу серед населення про користь мідянки.

П Т А Х И

БАЛОБАН

Родина Соколині. (К.К.СССР; Ч.К.УРСР).

Цю назву дістав великий сокіл з рудувато-бурими спиною та крилами і білим низом, вкритим поздовжніми цятками. Улюблені місця гніздування — лісові масиви, які межують з ланами чи відкритими степовими ділянками, де птахи цього виду живляться хом'яками, ховрахами, мишовидними гризунами, рідше дрібними птахами і комахами, зокрема саранчею.

Гніздяться на високих деревах, найчастіше використовуючи гнізда інших птахів. Неодноразово гніздування балобана спостерігалось в колонії чапель.

Кладка яєць (3—5) в квітні, а вже на початку липня молоді птахи залишають гнізда.

На Полтавщині балобан — дуже рідкісний, перелітний і гніз-

довий птах. Основні причини його зникнення — вирубування лісів, та скорочення кормової бази в зв'язку з регулюванням чисельності гризунів. Для збереження виду потрібно утворювати заказники в місцях гніздування.

ДРОФА

Родина Дрофині. (К.К.СРСР; Ч.К.УРСР).

Найбільший птах у фауні Полтавщини, який заселяв степові простори області, а потім, в зв'язку з їх розорюванням, перебрався на посіви багаторічних трав та злакових культур. Та і тут він скорочував свою чисельність через раннє сінокосіння, часту обробку ланів, застосування отрутохімікатів та бракон'єрство. А згодом і зовсім зник.

Та інколи, в окремі роки, на Полтавщину залітає на гніздування кілька пар дроф. Вони повертаються з півдня у березні, або на початку квітня. У весняний період самці, які значно більші ніж самки, мають по кутках рота «вуса» з тонкого, вузького пір'я. Спина і боки птахів руді з поперечними чорними смугами. Низ тіла білий. Шия і голова сірі. Дроф відрізняє і те, що вони повільно літають, але добре бігають.

В кладці птахів частіше два яйця, насиджування яких триває 23—30 днів. Через 40 днів молоді птахи починають літати.

Вони харчуються проростками трав, насінням та плодами культурних рослин, комахами, жабами, ящірками, дрібними гризунами.

Для збереження виду необхідно створювати заказники в тих місцях, де буде виявлене їх гніздування, запобігти загибелі гнізд при сільськогосподарських роботах, боротися з бракон'єрством.

ЖУРАВЕЛЬ СІРИЙ

Родина Журавлині. (Ч.К.УРСР).

Хвилююче курликання журавлів в березневому небі віщує настання весни, а восени навіває чуття душевного спокою. Але те, чи почують цей неповторний крик, чи замислюються журавлиним ключем наступні покоління залежить тільки від нас.

Розорювання земель та гідромеліоративні роботи призвели до того, що на Полтавщині залишилось мало глухих зарослих боліт та лук, де під час шлюбного періоду самці влаштовували своєрідні групові «танці», а пізніше будували гнізда і виводилися пташенята. Природа обдарувала цього птаха струнким тілом, сірим в поєднанні з червоним кольором оперенням, довгим загостреним клювом і граціозним польотом.

Птах харчується переважно сходами трав, плодами пшениці,

вівса, насінням гороху, а також комахами, жабами, дрібними гризунами.

На Полтавщині сірий журавель — гніздує і прелітний птах. Місця його гніздування виявлені в багатьох районах області, зокрема навіть у кількох кілометрах від Полтави. Всі вони потребують самої ретельної охорони.

ЗМІЄЇД

Родина Яструбині. (К.К.СРСР; Ч.К.УРСР)

Назва цього великого хижого птаха не випадкова. Дійсно, він живиться зміями, а крім них — ящірками, жабами, дрібними гризунами, і навіть птахами. Останнє буває лише тоді, коли недостатньо їжі.

Від своїх родичів змієїд відрізняється великою головою з яскраво-жовтими очима. Забарвлення спини буре, знизу біле, хвіст заокруглений з темними поперечними смугами.

Зустріти його можна в старих листяних та мішаних лісах. Саме тут, на самих вищих деревах він будує свої гнізда.

Прилітає в квітні, а вже у кінці місяця, чи на початку травня самка відкладає одне яйце, з якого через 30 днів вилупиться пташеня. Пройде ще два місяці і молодий птах покине гніздо.

Щодо Полтавщини, то тут змієїд дуже рідкісний вид. Його можна побачити в нас лише під час весняного чи осіннього прольотів. Ось чому при виявленні місць гніздування потрібно організувати їх ретельну охорону.

ЛЕЛЕКА ЧОРНИЙ

Родина Лелекові. (К.К.СРСР; Ч.К.УРСР).

З приходом весни разом з лелекою білим повертається до своєї домівки і лелека чорний. Сьогодні це дуже рідкісний для Полтавщини птах.

Навесні, а також у вересні, при осінньому відліті зграї цих птахів 10—12 особин неодноразово спостерігали в пониззі Ворскли та Псла.

Забарвлення лелек чорне, із зеленим блиском і лише нижня частина грудей і черево білі. Цікаво, що цей вид може торохтати дзьобом. Цим він нагадує лелеку білого.

Птах дуже обережний і лякливий, а тому оселяється в глухих листяних лісах по заболочених долинах і заплавах річок. Гніздиться він на старих високих деревах і використовує їх багато років підряд. Пари постійні. Кладка яєць (2—5) буває у квітні. Їх насиджують обидва птахи 32—34 дні, а згодом, близько двох місяців вигодовують пташенят.

Їжу делеки чорного складають водні безхребетні тварини, земноводні, риби, та рідше — дрібні гризуни.

У випадку виявлення цих птахів необхідно забезпечити їх надійну охорону.

ОРЕЛ-МОГИЛЬНИК

Родина Яструбині. (К.К.СССР; Ч.К.УРСР).

З цим могутнім красивим орлом, який на початку нашого століття був звичайним хоча і малочисельним гніздовим птахом на Полтавщині, сьогодні можна випадково зустрітися лише під час його сезонних прольотів.

Основними причинами зникнення виду стало вирубування лісів, руйнування гнізд, загибель на опорах електропередач. Зменшується його кількість і через нестачу їжі.

Забарвлення дорослих особин темно-буре. На плечах і спині великі білі плями, чим він відрізняється від інших орлів.

Селиться у старих листяних та хвойно-листяних лісах на найвищих деревах. В другій половині весни самка відкладає одно — два яйця із яких у червні виводяться пташенята. Вже через 2,5 місяці вони покидають батьківське гніздо і починають полювати на різних гризунів, а коли не хватає їжі, то і на інших птахів.

ОРЛАН-БІЛОХВІСТ

Родина Яструбині. (К.К.СССР; Ч.К.УРСР).

Великий орел, з розмахом крил понад два метри і білим хвостом, який різко контрастує з темно-бурым зафарбуванням його оперення, це і є орлан-білохвіст.

Гніздиться він в лісах із старими, високими деревами, поблизу водойм. Цікаво, що в окремих випадках гніздо може безперервно використовуватись до 30 років однією і тією ж парсю. Відкладання яєць, а в кладці їх частіше два, відбувається у березні. А вже в другій половині літа молоді птахи залишають гніздо.

Ще кілька десятків років тому орлан був звичайним гніздовим птахом на Полтавщині. Сьогодні нам відомі лише два місця його гніздування в придніпрянських місцях.

Причиною зменшення чисельності виду стало вирубування заплавних лісів, господарське використання прибережних ділянок, бездушне застосування отрутохімікатів.

В разі виявлення гніздування орлана необхідне утворення спеціалізованого заказника для його охорони.

ПУГАЧ

Родина Совині. (Ч.К.УРСР).

Весняної ночі в лісах все рідше можна почути гучне: «пуу-гу, пуу-гу». Це голос найбільшої сови нашої фауни — пугача. Зустріч з ним сьогодні — велика вдача для природолюбця. Колись же це був звичайний гніздовий птах на Полтавщині, зокрема, у лісах околиць Диканьки.

Оперення в нього рудувато-буре з чорними поздовжними і поперечними смугами. На великій голові, ніби справжні вуха стирчать два пучечки довгастих пір'їн.

Гніздиться в лісах, по ярах на берегах річок, у мало відвідуваних людиною місцях, Самка відкладає яйця (2—3) в ямку розміщену під корчем, пеньком, поваленим деревом. Насиджує 35 днів, а вже через три місяці після цього молоді птахи починають літати.

Як і всі сови пугач активний в сутінках та вночі. Живиться він переважно гризунами та птахами, іноді знищує і таких цінних з них як: рябчик, куріпка, кулик. Може полювати на зайців та білок. Але шкода від цього майже не помітна. Бо не багато залишилось в нас пугачів, які виконують роль «лісових санітарів», знищуючи старих і хворих тварин. Як рідкісний вид пугач потребує ретельної охорони.

СКОПА

Родина Скопині. (К.К.СРСР; Ч.К.УРСР).

В природі цих хижих птахів досить легко розрізнити за білим кольором нижньої частини тіла з бурими плямами, або ж за своєю поведінкою в час полювання. При цьому, коли скопа вгледить здобич, вона каменем кидається у воду, а після піднімається у повітря з рибиною в кігтях. Значно рідше вона може живитися дрібними ссавцями та водяними птахами.

Скопа заселяє старі листяні та мішані ліси біля водойм. Гнізда будує на високих деревах з відмерлою верхівкою.

У нас птахи цього виду з'являються у квітні, а вже на початку травня відкладають яйця. З них, через 35 днів появляються пташенята. Вони підростають в гніздах, які лишають у серпні, але до самого відльоту на зиму тримаються батьків.

Основні фактори, що привели до значного скорочення чисельності скопи — руйнування гнізд, відстріл птахів, вирубування високих дерев, господарське освоєння та забруднення водойм. Нам практично не відомі сучасні місця гніздування цього виду на Полтавщині. Але під час сезонних перельотів скопу неодноразово спостерігали по берегах Дніпродзержинського та Кремен-

чуцького водосховищ. З метою охорони виду слід виявляти гніздівлі і організовувати навколо них зони спокою, будувати штучні платформи, боротися з бракон'єрством.

ХОДУЛИЧНИК

Родина Ржанкові. (Ч.К.УРСР).

Таку веселу назву цей кулик одержав за те, що він кумедно крокує на своїх довгих ногах наче на ходулях. Його можна ще зрідка зустріти на луках біля озер та боліт по всій області.

Забарвлення тіла в цього птаха контрастне: верхня частина чорна, із синім металевим блиском, а низ білий. Ноги червоні. Увагу привертає і дзьоб. Він прямий, тонкий, та довгий.

Ходуличники прилітають до нас в кінці квітня і гніздяться колоніями. В травні самка відкладає 4 яйця у гніздо-ямку, яку перед тим вистилає сухим листям та стеблами трав. Через 25—26 днів появляються пташенята. В кінці червня чи на початку липня вони почнуть літати, а у вересні вся колонія покине насижене місце, починається осінній відліт.

Харчується птах переважно водяними комахами та їх личинками, або дрібними слимаками.

Щоб кількість ходуличників збільшувалася необхідна охорона місць гніздування. На таких ділянках треба заборонити випас худоби, посилити пропаганду цінності виду.

ШУЛІКА РУДИЙ

Родина Яструбині. (К.К.СРСР; Ч.К.УРСР).

Шуліку легко відрізнити від інших хижих птахів по довгому, з глибокою вирізкою, хвосту. Часто годинами кружляє він у повітрі, іноді над водою, відшукуючи здобич. Нею може бути риба, дрібні гризуни, комахи, різні покидьки.

З першого погляду цього птаха можна сплутати з поширеним в області шулікою чорним. Але останній менший за розмірами і не такий рудий.

В нашу область шуліка рудий прилітає у другій половині березня. Поселюється в лісах, переважно в тих, які межують з відкритими територіями. Особливістю цього виду є й те, що одне гніздо він може використовувати протягом багатьох років.

Наприкінці квітня, а іноді й на початку травня, самка відкладає два-три яйця, які насиджує близько місяця. Після цього з'являються молоді пташенята, вони швидко ростуть і вже у другій половині літа починають літати.

Основною причиною зменшення чисельності виду є скорочення площ лісових масивів придатних для гніздування, та вини-

щення птахів через помилкове уявлення про їх шкідливість.

На Полтавщині відмічено гніздування в лісах по берегах Кременчуцького водосховища, та у Чутізькому, Котелевському і Карлівському районах.

ССАВЦІ

ВЕЧІРНИЦЯ ВЕЛЕТЕНСЬКА

Родина Гладконосі. (К.К.СССР; Ч.К.УРСР).

Відразу ж після заходу сонця високо над верхівками дерев починає полювання на великих жуків і метеликів найбільший кажан України — вечірниця велетенська. Довжина її тіла — 84—104 мм, а вага — до 70 г. Волосся довге, густе, забарвлення спини коричнево-руде, низ світліший. Вуха короткі. Крила вузькі, довгі.

Селиться в парках, шпилькових та листяних лісах області. Живе в дуплах, по 2—3 особини в колоніях інших кажанів. Типовий перелітний кажан. Зимує в південних широтах, хоча напрям і віддаль перельотів, а також місця зимівлі невідомі.

Дуже рідкісний вид, загальна чисельність якого на Полтавщині невідома. Зменшення вечірниць велетенських можливо пов'язано зі скороченням її сховищ — дуплистих дерев. Заходи збереження — охорона місць існування виду, створення штучних сховищ.

ВЕЧІРНИЦЯ МАЛА

Родина Гладконосі. (Ч.К.УРСР).

Спостерігаючи за твариною, відомий радянський зоолог С. І. Огньов (1928) писав: «Політ її надзвичайно швидкий, легкий, гарний. Не можна без почуття великого задоволення дивитись, як ця красива миша несеться впевнено і швидко на значній висоті, майже по прямій лінії, мелькаючи на фоні згасаючої зорі. Несподівано її рівний політ порушується, і вона стрімко і з свистом кидається вниз, мабуть, у погоні за комахою».

Вечірниця мала — кажан середніх розмірів (довжина тіла до 72 мм, вага — до 16 г). Волосся густе, досить високе. Забарвлення спини має характерну хвилястість, зумовлену двоколірністю окремих волосинок: основа їх темніша від верхівок. Вуха короткі. Крила вузькі, довгі.

Самці **вечірниці малої** влітку заселяють широколистяні ліси і парки з дуплистими деревами. Рідше заселяють щілини цегляних будівель та горища. Можуть жити на висоті від 2 до 15 м в шпаківнях і дуплянках з овальними і щілеподібними отворами.

Місця літнього поселення самців невідомі, також невідомо куди вечірниці відлітають на зиму. Утворюють колонії по 30—40 і більше особин. Протягом ночі здійснюють два вильоти на полювання: перший — через 20—30 хвилин після заходу сонця, другий — на світанку. Живляться, в основному, великими комахами, шкідниками лісу, в тому числі і травневим хрущем, чим дуже корисні у лісогосподарстві.

Знахідки вечірниці малої на Полтавщині відмічені від крайніх південно-східних до крайніх північно-західних районів. Але вид зникає. Це відбувається внаслідок вирубування старих дуплистих дерев.

Для охорони необхідно приваблювати тварин у ліси створенням різноманітних штучних сховищ, оберігати місця існування.

КУТОРА МАЛА

Родина Землерийкові. (Ч.К.УРСР).

Ця тварина (з ряду комахоїдних) зрідка зустрічається в лісах, на луках та болотах області. Навіть не спеціалісту її легко відрізнити від тварин інших видів за гострою, конусоподібною мордою з добре розвинутим рухомим хоботком. Порівняно велика землерийка (довжина — 62—69 мм, вага — 9—14 г). Спина чорнобура з сірими цяточками. Черевце світле. Кутора активна в сутінках, діяльна протягом всього року. Живиться червами, м'якунами, комахами та їх личинками, жабами, дрібною рибою та ікרוю. В люті зими ці звірята гинуть від голоду.

Гнізда кутора мала влаштовує в ґрунті або на його поверхні, в густих заростях, в крчах, в щілинах між камінням. Малята (від 2 до 10) народжуються голими, сліпими (з квітня по липень) але ростуть швидко і вже через шість тижнів переходять на самотійне життя.

Тварина зникає внаслідок інтенсивного господарського перетворення ландшафтів. Для її збереження необхідно виявляти місця існування виду та створювати заказники.

Велику наукову цінність має повідомлення про відлов кутори малої на річці Рогізна в околицях Полтави (Гавриленко, 1970).

НІЧНИЦЯ СТАВКОВА

Родина Гладконосі. (Ч.К.УРСР)

Пізно в сутінках або задовго до сходу сонця (хвилин по 10—15) можна спостерігати, як низько над водою, плавно, без різких кидків та поворотів ловить комах нічниця ставкова. Іно-

ді вона опускається до самого плеса, і, очевидно, ковтає воду або хапає сидячу на воді комаху.

Тварина середніх розмірів (довжина тіла — 51—73 мм, вага — близько 16 г). Забарвлення тіла зверху мінливе — від попелясто-сіруватого до каштаново-шоколадного і чорного з золотистим відтінком, низ світлий.

Оселяється в дуплах дерев, під дахами, між перекриттям, під церковними куполами. Самки утворюють великі колонії, а самці тримаються поодиноці або невеликими групами. Влітку у самки народжується лише одне маля, яке росте досить швидко. З літніх до зимових сховищ нічниці перелітають у вересні. Знищуючи велику кількість комарів та інших кровососних комах, запобігають розповсюдженню малярії і туляремії.

В нашій області нічниця ставкова більш чисельна в північних районах. Для збереження виду необхідно охороняти місця існування і вести роз'яснювальну роботу серед населення.

ПЕРЕВ'ЯЗКА ЗВИЧАЙНА

Родина Куницеві. (Ч.К.УРСР).

Зустріч з цією дуже рухливою і обережною твариною залишає незабутнє враження, іноді на все життя. Коли молоду тваринку злякаєш, то вона закидає пухнастий хвіст на спину, відкидає назад голову і пронизливо кричить.

Назву вона дістала завдяки наявності на голові білої смуги, яка тягнеться над очима і нижче вух та закінчується під шиєю. Перев'язка — невелика (довжина тіла — 27—35 см, хвоста — 13—18 см, вага — 280—580 г) тварина з пухнастим хвостом. Це єдиний хижак з рябим, строкатим забарвленням спини, малюнок якого досить мінливий: на рудувато-білому фоні багато білих плям, низ чорнобурій, блискучий. Вуха порівняно великі.

Заселяє незаймані угіддя степових районів, живе в долинах річок, біля поселень людей, на городах, біля скирд.

Активна вночі, але інколи виходить з нори вдень. Використовує переважно переобладнані нори ховрахів. Влітку оселяється серед великих колоній і знищує все їх поселення, поїдає також ящірок і птахів. Молодняк виводить в норах сліпаків, влаштовуючи своє кубло. У травні народжується 4—8 сліпих малят, які лише на другому році життя досягають повного розвитку.

Різке скорочення чисельності виду чітко пов'язане зі зменшенням неораних земель, застосуванням хімічних методів боротьби з гризунами. Зараз на Україні лишилось близько сотні перев'язок (Червона книга УРСР, 1980).

В Полтавській області збереглося кілька особин в долині річки Ворскли. Значну цінність становить знахідка старого самця в 1951 році в околицях Полтави (вул. Лугова, Гавриленко, 1970), та іншої особини, в 1954 році на правому березі Ворскли біля с. Суховки Кобеляцького району (Гавриленко, 1956). Щоб врятувати тварину від вимирання необхідне збереження степових ділянок на неугіддях, обсеріганя місць існування.

ТХІР СТЕПОВИЙ

Родина Куницеві. (Ч.К.УРСР).

Хижак з гнучким на коротких ногах тілом (довжина — 52 см вага — 2 кг). Забарвлення хутра бліде, жовтувато-палеве, з розрідженим темно-бурим відтінком на спині. На морді між очима бура смужка (маска). Черево і кінцівки чорнобурі, кінець хвоста темніший. В області зустрічається на відкритих місцях на луках по долинах річок, на пасовищах, охоче живе на розораних полях, біля житла людини. Займає нори ховрахів, хом'яків, сліпаків та інших гризунів і лише зрідка сам риє нору. Мігруючи в пошуках їжі, в більшості випадків на одному місці довго не живе, інколи нора служить йому один день. Активний за похмурої погоди не лише вночі, але й вдень. За ніч може долати відстань біля 18 км.

В травні самка народжує 8—11 малят, які швидко ростуть і через 2 тижні прозрівають. На 45 день молодий тхір може задушити ховраха. Восени виводок розпадається, але трапляються випадки сумісного життя і взимку.

В раціоні харчування тхора степового переважають ховрахи, хом'яки, тушканчиці, різні види мишей і полівок. Молоді тхори і самки легко проникають в нору ховраха, а великі самці змушені нору розривати. Забравшись в колонію, хижак знищує всіх її жителів.

На Полтавщині поширений скрізь, але більше його у південних та східних районах області. Кількість тхорів зменшується внаслідок бракон'єрства та зменшення чисельності основного виду живлення — ховрахів. Для збереження виду необхідні — роз'яснювальна робота серед населення, боротьба з бракон'єрством, раціональне застосування отрутохімікатів проти гризунів збереження місць існування тварин.

РАДИМО ПРОЧИТАТИ

Артамонов В. И. Редкие и исчезающие растения (По страницам Красной книги СССР); Кн. 1. — М.: Агропромиздат, 1989. — 383 с.

Бойко М. Ф. Реликтовые и редко встречающиеся растения Полтавщины. — Сборник студенческих научных работ. Полтавский СХИ. — 1959, вып. 1, с. 92—97.

Гавриленко М. Охороняймо природу. — Полтава, 1928. — 16 с.
Гавриленко Н. И. Позвоночные животные и урбанизация их в условиях города Полтавы. — Х.:Изд. ХГУ, 1970. — 139 с.

Гринь Ф. О. Реліктові елементи у флорі Диканських лісів. — Ботанічний журнал АН УРСР. — 1949, т. VI, № 2, с. 39—50.
Заверуха Б. В., Андриенко Т, Л., Протопопова В. В. Охраняемые растения Украины. — К. : Наук. думка, 1983. — 176 с.

Заверуха Б. В., Шемшученко Ю. С., Бабенко В. І. Рослини Червоної книги. — К. : Урожай, 1985. — 136 с.

Ивашин Д. С., Ганжа Р. В., Стасілюнас О. А. та інші. Рідкісні рослини Лівобережного Лісостепу України. — Український ботанічний журнал. — 1985, т. 42, № 1, с. 71—75.

Ивашин Д. С., Катина З. Ф., Зражевская О. Н. Охрана дико-растущих лекарственных растений. — К. : Урожай. 1985. — 80 с.

Іллічевський С. О. Флора околиць Полтави з повним списком дикої рослинності. — Записки Полтавського с.-г. політехнікуму. Полтава, 1927, т. 1, № 2, с. 19—49.

Іллічевський С. Гербарій Полтавського Державного Музею. — Збірник, присвячений 35-річчю Музею. Полтава. — 1928, т. 1, с. 141—226.

Красная книга СССР: Редкие и находящиеся под угрозой исчезновения виды животных и растений. Т. 1 — М. : Лесн. пром-сть, 1984. — 392 с.

Красная книга СССР: Редкие и находящиеся под угрозой исчезновения виды животных и растений. Т. 2 — М. : Лесн. пром-сть, 1984. — 480 с.

Кривицкий И. А. Птицы. Научно-популярный очерк по орнитофауне Харьковской области. — Х. : Прапор, 1988. — 183 с.

Кривицкий И. А., Грамма В. Н., Друлева И. В. и др. Люби свою землю: Книга о редких и исчезающих растениях и животных Харьковской области. — Х. : Прапор, 1986. — 198 с.

Нікітін Т. Г. ...І стежки праслов'янська в'язь: Мандрівка по заповідних місцях Полтавщини. — Х. : Прапор, 1989. — 165 с.

Сосновский И. П. Редкие и исчезающие животные. По страницам Красной книги СССР. — М. : Энергоатомиздат, 1987. — 366 с.

Червона книга Української РСР: Рідкісні й такі, що знаходяться під загрозою зникнення, види тварин і рослин. — К. : Наукова думка, 1980. — 504 с.

З М І С Т

«...ЗБЕРЕЖИ, ДЕ СТОЇШ, ДЕ ЖИВЕШ...»	3
З ЛЮБОВ'Ю І ТРИВОГОЮ ПРО ЖИВЕ	5
РОСЛИНИ З КУНСТКАМЕРИ ПРИРОДИ ПОЛТАВЩИНИ:	9
Л І С О В І	10
С Т Е П О В І	27
Л У Ч Н І	34
Б О Л О Т Я Н І	36
В О Д Я Н І	43
РАРІТЕТИ ТВАРИННОГО СВІТУ ПОЛТАВЩИНИ:	46
К О М А Х И	47
П Л А З У Н И	58
П Т А Х И	59
С С А В Ц І	65
РАДИМО ПРОЧИТАТИ	69

„Не хочу жодних вис-
новків робити,
Та думаю, що треба
на землі
Хоч клаптики малень-
кі зберегти,
Де міг би стрепет
звить собі кубло
І де б могла рости
срібляста тирса.
Не тільки для бота-
ніків потрібні
Та для зоологів такі
кутки,
А й для поетів...“.

Максим Рильський.

„Птахи і звірі, квіти й дерева, благають до людини: збережи, де стоїш, де живеш, — на відстані погляду та голосу, хоч би на віддалі простягнутої руки!” — до цього закликає книжка-довідник, яка розповідає про рідкісні рослини та тварини Подлявщини, що знаходяться під захистом закону і потребують охорони.

ЩОБ РОСЛИ ГОРИ- ЦВІТИ

